

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ

ΣΥΝΟΨΗ ΤΗΣ ΣΤΟΪΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗΣ

Αρχαίο κείμενο & Νεοελληνική απόδοση

ΒΙΒΛΙΟ...βάρδια

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Το Εγχειρίδιο αποτελεί απάνθισμα και σύνοψη των Διατριβών και ομιλιών του Επίκτητου. Αποτελείται από πενήντατρείς παραγράφους ή κεφάλαια. Συντάχθηκε από τον Φλάβιο Αρριανό, μαθητή του φιλοσόφου, και θεωρείται μία από τις σημαντικότερες και ασφαλέστερες πηγές για την μελέτη τής ηθικής φιλοσοφίας της Στοάς.

Μέσα στις σελίδες του Εγχειριδίου γίνεται αμέσως αντιληπτή ή θαρραλέα απόπειρα του Επίκτητου να επιβάλλει την φιλοσοφία στην ψυχολογία, να εξηγήσει και να καθοδηγήσει λογικά όλες τις δράσεις και τις εκφάνσεις του ψυχικού κόσμου, ν' αναλύσει με τον ήρεμο και λογικά σκεπτόμενο νου όλα όσα πολύ αργότερα θα προσπαθούσε να διερευνήσει η επιστημονική ψυχολογική ανάλυση, και να προβάλει την απάθεια ως ύψιστη φιλοσοφική αρετή, μια απάθεια που πλησιάζει περισσότερο προς την ψυχική γαλήνη ή την ψυχραιμία ή την αταραξία, παρά προς την παντελή έλλειψη παθών ή την αναισθησία ή την αδιαφορία.

Απόδοση - Εισαγωγή - Σχόλια
Αθανάσιος Α. Τσακνάκης

ISBN: 960-6614-09-5

9 789606 614095

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

«Έγχειρίδιον»

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

«Εγχειρίδιον»

Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια
Αθανάσιος Α. Τσακνάκης
Θεολόγος – Φιλόλογος

Σειρά: ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ
Τίτλος: Εγχειρίδιον
Συγγραφέας: ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ
Εισαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια: Αθανάσιος Α. Τσακνάκης
Στοιχειοθεσία: ΚΩΣΤΑΣ ΚΕΚΕΣ, 2310247535
Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία: Αφοί Μυγδαλά, τηλ: 2392029326

Copyright © 2005 ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Κεντρική διάθεση:
ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Αριστοτέλους 8 - 54623 Θεσσαλονίκη, τηλ.: 2310220415

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, ή η απόδοση κατά παραφραση ή διασκευή του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη. Νόμος 2121/1993 και κανόνες του Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

ΒΙΒΛΙΟ ...βάρδια

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ISBN 960-6614-09-5

*Στην Χαρίκλεια,
τον Κωνσταντίνο,
την Μαρία
και την Καλλιόπη.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντί προλόγου	9
Εισαγωγή	11
Αρχαίο κείμενο – Μετάφραση	17
Σημειώσεις	79
Παράρτημα	81
Επίλογος	87
Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία	89
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	91

Αντί προλόγου...

«Ο Επίκτητος πάντα ωφέλησε. Σ' αυτὸν χρεωστάται πολὺ η διάδοση τῆς στωικῆς φιλοσοφίας κατά τους πρότονς αιώνες τοῦ Χριστιανισμού. Πολλές ψυχές, την εποχὴ εκείνη, γέρεναν κάποια ψηκή βάση, στερεῖ, που να δέχεται τι είναι «καλό» σύμφωνα με τοῦ καθενός την αἰσθηση των κοινωνικῶν αναγκῶν. Η πλατωνική πολιτεία φάνησταν ουτοπία, η φιλοσοφία τοῦ Επικούρου, που είχε κι αυτή μεγάλη διάδοση, ήταν διαλυτική τῆς κοινωνίας, ο Νεοπλατωνισμός επηρέαζε μόνο μερικούς που είχαν τάση στον μυστικισμό. Ο Χριστιανισμός ήταν θρησκεία κι απαιτούσε πίστη και ολοκληρωτική απόσχιση από το παρελθόν. Η στωική θεωρία, δπως εξελίχθηκε και έφθασε στον Μάρκο Αυρήλιο, διατηρούσε κάποιο δεσμό με τα πάτρια και παρείχε στους οπαδούς της θεωρητική βάση τῆς αρετῆς, καθώς και πρακτική οδηγία γιά την εφαρμογή της, χάριν τοῦ κοινοῦ καλοῦ, που μέρος του αναπόσπαστο είναι και το καλό τοῦ ατόμου...».

Στέφανος Δέλτα,
Επίκτητον Εγχειρίδιον κ.ά.

«Η μορφή τούς σοφούν είναι λοιπόν το πρότυπο σύμφωνα με το οποίο μπορούμε να κρίνουμε τον εαυτό μας. Όταν ξέρουμε τι οφείλονταν να είναι οι άνθρωποι, είμαστε σε θέση να ανακαλύψουμε τι είμαστε, γιατί μπορούμε να μετρήσουμε την πρόσδοτο και την προσέγγισή μας στο ιδεώδες. Αυτή είναι η μεγάλη απαίτηση που προβάλλει ο στωικισμός στον καθένα μας: η θητική εξέλιξη, η επάρκεια, η τελειοποίηση τού εαυτού. Αυτό το ήδος τῆς τελειότητας που βασίζεται στην πίστη πως ο ανθρώπινος χαρακτήρας επιδέχεται αέναη τελειοποίηση, είναι η ουσία του στωικισμού από την αρχή ως το τέλος. Η συνειδητή ψηκή ανάτυχη είναι το σύνθημα τῆς στωικῆς φιλοσοφίας. Κι αυτή η θητική ανάπτυξη μπορεί να κατατίθεται ακόμη και τις περιοχές τού ασυνειδήτον – τις οποίες ο Πλάτων θεώρησε αδιατέραστες από την ορθή βούληση. Από τα όνειρά σας, λέει ο Ζήνων, θα καταλάβετε αν προοδεύετε ή όχι. Ο σοφός δεν παύει να είναι σοφός ακόμη και στον ύπνο του...».

Ludwig Edelstein,
Ο στωικός σοφός

«Είτε επιδιόκουμε τη διείρυνση των ανθρώπινων ορίων, είτε την κατάργηση περιορισμών όπως είναι η ασθένεια, ο πόνος και η θνητότητα, το «πεπερασμένο» εξυπακούεται πάντοτε ως κρανγαλέα προδόθεση – και ίσως γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η έρευνα δεν έχει εγκψει με την πρέπουσα συστηματικότητα στην έννοια αυτή. Αντιτίθέμενος, ωστόσο, σε μία τέτοια παραθερηση, πιο στηρίζει ότι μονάχα μία ανθρωπολογική σκέψη η οποία υπογραμμίζει εμφαντικά την έννοια τού ανθρώπινου «πεπερασμένου» μπορεί να μας προσπορίσει μία οπτική μέσα από την οποία είναι δυνατόν να αναδειχθούν κριτήρια και λύσεις, δύσον αφορά σε ηθικά ζητήματα. Και αναφέρομαι, εν προκειμένω, σε μία ανθρωπολογική σκέψη η οποία δεν καταφένει σε θρησκευτικές ή μεταφυσικές προκειμένες, αλλά παραμένει ανοτηρά εντός του φιλοσοφικού πλαισίου το οποίο ο H. Tristram Engelhardt ονόμασε «εκκοσμικούμενα ανθρωπισμό»...»

...Υπό φυσιολογικές συνθήκες, οι άνθρωποι ενεργούν πάντοτε σε σχέση με αυτό που πιστεύουν ως αληθινό ή ψευδές και αξιολογούν ως καλό ή κακό. Τούτη η θεμελιώδης τάση δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι πραγματοποιούν «αντικειμενική» τη διαφάνεια και την αλήθεια. Σημαίνει μάλλον ότι ακολουθούν εκείνο που τους φαίνεται ως καλό, αφού προηγουμένως το έχουν υποβάλει σε λεπτομερή έλεγχο. Όμως, η περί ης ο λόγος τάση αποτελεί απαραίτητο προσαρτισμένο γιά να θεωρεί ο ίδιος ο άνθρωπος τον εαντό του ελεύθερο, καθώς και γιά να αντιληφθεί τι είναι αυτό που ονομάζεται ευθύνη: η υπαρχιακή δυνατότητα που ο καθένας μας πρέπει να συνειδητοποιήσει, προκειμένου να την μετατρέψει σε ηθική πραγματικότητα».

*Beat Sitter-Liver,
Πεπερασμένο:
μία παραμελημένη
προοπτική στη Βιολητική*

Ε Ι Σ Α Γ Ω Γ Η

Επίκτητος ο Ιεραπολίτης

Ο φιλόσοφος Επίκτητος γεννήθηκε γύρω στο 50 μ.Χ., στην Ιεράπολη τής Φρυγίας, από άγνωστους γονείς. Πιθανολογείται ότι η μητέρα του ήταν δούλη. Ο ίδιος υπήρξε κτήμα τού σκληρού και βίαιου δουλοκτήτη Επαφρόδιτου, αυτοκρατορικού υπαλλήλου, στον οποίον ίσως οφειλόταν η αναπτηρία τού Επίκτητου στο ένα πόδι. Στην ιδιότητά του ως δούλου πρέπει να χρωστά και το ίδιο το όνομά του, αφού «επίκτητος» σημαίνει «προσφάτως ή επιπροσθέτως ή κατόπιν ή νεωστι αποκτηθείς».

Κατά την διάρκεια τής βασιλείας τού Νέρωνα, ο Επίκτητος κατέστη απελεύθερος και γρήγορα έγινε ευνοούμενος τού ίδιου τού λαοφιλούς αυτοκράτορα. Υπήρξε αγαπητός μαθητής τού φημισμένου στωικού φιλοσόφου Γάιου Μουσώνιου Ρούφου, ο οποίος είχε εξοριστεί από τον Νέρωνα στην Γυάρο, αλλά επέστρεψε στην Ρώμη και δίδαξε εκ νέου, μετά από τον θάνατο τού αυτοκράτορα στα 68 μ.Χ.

Ως απελεύθερος, ο Επίκτητος άρχισε και ο ίδιος να διδάσκει τον στωικισμό στην Ρώμη, ενώ παράλληλα στιγμάτιζε τις κατ' αυτόν απεραντολογίες και περιττολογίες των διαλεκτικών φιλοσόφων. Στα 94 μ.Χ. υπέστη τις συνέπειες τού μεγάλου διωγμού, που εξαπέλυσε εναντίον όλων των φιλοσόφων ο αυτοκράτορας Δομιτιανός, τού οποίου το άμεσο περιβάλλον θεωρούσε, τόσο

τους διαφόρους διδασκάλους τής φιλοσοφίας, όσο και τους ολοένα αυξανόμενους μαθητές τους, ως στοιχεία ανατρεπτικά, ύποπτα και επικίνδυνα γιά την δημόσια τάξη και γιά τα πατροπαράδοτα ήθη τής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Τότε ο Επίκτητος αναγκάστηκε να καταφύγει στην Νικόπολη τής Ηπείρου, όπου άνοιξε νέα σχολή και απέκτησε πολλούς μαθητές. Εκεί δίδαξε μέχρι τον θάνατό του, ο οποίος επήλθε γύρω στα 130 μ.Χ.

Οι βιογραφικές πηγές κοσμούν τον Επίκτητο με πληθώρα επιθέτων, τα οποία αποδεικνύουν ότι η ζωή του υπήρξε αυθεντική αντανάκλαση των διδασκαλιών και τής φιλοσοφίας του: «πράος, λιτός, έντιμος, ολιγαρκής, ενάρετος, φτωχός, καταδεκτικός, ευπροσήγορος, απλός, σεμνός». Γνωρίζουμε, επίσης, ότι ποτέ δεν νυμφεύτηκε, αλλά θεωρείται βέβαιο ότι νιοθέτησε ένα ορφανό παιδί και προσέλαβε μία γυναίκα γιά να το αναθρέψει και να το φροντίσει.

Ο Στέφανος Δέλτα σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ο Επίκτητος είναι βεβαίως άνθρωπος μέσα στον οποίο βρέθηκαν ενωμένοι όλοι αυτοί οι όροι: δούλος, ανάπτηρος, πάμπτωχος, κατατρεγμένος, πέρασε από τις σκληρότερες δοκιμασίες του βίου, από τις κοινωνικές καταστάσεις που θεωρούνται οι πιο εξεντελιστικές, και δεν έπαυσε να είναι καθαρός σαν διαμάντι. Το πνεύμα του ζυγίζεται αψηλά κι από τα ύψη βλέπει και κρίνει τα εγκόσμια, μαζί και το δικό του σώμα, τις αδυναμίες και τις ανάγκες του. Καθήκον του θεωρεί να κρατεί τη συνείδησή του, την οδηγήτρα του, ανεπηρέαστη από κάθε εξωτερικό συμβάν και να ωφελεί τους ομοίους του, με τη διδασκαλία και το παράδειγμά του».

«Εγχειρίδιον»

Το «Εγχειρίδιο» αποτελεί απάνθισμα και σύνοψη των «Διατριβών» και των «Ομιλιών» του Επίκτητου. Αποτελείται από πενηντατερίς παραγράφους ή κεφάλαια. Συντάχθηκε από τον Φλάβιο Αρριανό, μαθητή του φιλοσόφου, και θεωρείται μία από τις σημαντικότερες και ασφαλέστερες πηγές γιά την μελέτη τής ηθικής φιλοσοφίας τής Στοάς.

Μέσα στις σελίδες του «Εγχειριδίου» γίνεται αμέσως αντιληπτή η θαρραλέα απόπειρα του Επίκτητου να επιβάλει την φιλοσοφία στην ψυχολογία, να εξηγήσει και να καθοδηγήσει λογικά όλες τις δράσεις και τις εκφάνσεις του ψυχικού κόσμου, ν' αναλύσει με τον ήρεμο και λογικά σκεπτόμενο νου όλα όσα πολύ αργότερα θα προσπαθούσε να διερευνήσει η επιστημονική ψυχολογική ανάλυση, και να προβάλει την «απάθεια» ως ύψιστη φιλοσοφική αρετή, μιά «απάθεια» που πλησιάζει περισσότερο προς την «ψυχική γαλήνη» ή την «ψυχραιμία» ή την «αταραξία», παρά προς την «παντελή έλλειψη παθών» ή την «αναισθησία» ή την «αδιαφορία».

Η προσεκτική μελέτη τού «Εγχειριδίου» φέρνει τον αναγνώστη αντιμέτωπο με τον ίδιο τον εαυτό του και τον ωθεί ν' αντιμετωπίσει τον ίδιο τον ψυχικό κόσμο του. Σε ορισμένα σημεία τού κειμένου δημιουργείται η υποψία τής «ανάγκης γιά επιστράτευση τής αυθυποβολής», σε άλλα σημεία εμφανίζεται το δίλημμα ανάμεσα στην «ισχυρή πρόσκρουση» με την πραγματικότητα ή στην «αποφασιστική υπέρβασή» της. Άλλού ο λογισμός πείθεται

ότι πάντοτε δύναται να πετά ατάραχος πάνω από τις βιοτικές μέριμνες, ενώ αλλού αμφιβάλλει και προβληματίζεται γιά το αν είναι δυνατόν ν' αποφύγει την συνεχή ανάμνηση τής καθημερινής φθοράς. Η υπόνοια ότι η «κατάχρηση τής λογικής» αμφισβητεί ή απορρίπτει παντελώς την «μελέτη τής ανθρώπινης φύσης» ίσως να μην αποτελεί το «λάθος» του Επίκτητου. Μάλλον πρόκειται για ένα λαμπρό αποκορύφωμα τής φιλοσοφίας του: είναι η πρότασή του γιά την έλλογη δυναμική αντιμετώπιση τής φυσικής συναισθηματικής αδυναμίας του ευπαθούς ανθρώπου. Εξάλλου, η εποχή του δεν έκρυβε την μεγάλη ανάγκη της γιά «τέτοιες λύσεις».

Σχετικά με το φιλοσοφικό και κοινωνικό περιβάλλον, εντός τού οποίου περατώθηκε η μαθητεία και αναπτύχθηκε η μετέπειτα διδασκαλική δράση του Επίκτητου, αρκετά διαφωτιστικό είναι το ακόλουθο μικρό απόσπασμα τού I. S. Χριστοδούλου: «Ο στωικισμός ήταν η περισσότερο εξαπλωμένη και δημοφιλής φιλοσοφική θεωρία στη Ρώμη τού πρώτου αιώνα μ.Χ. Είχε αφομοιώσει τα πιό γόνιμα στοιχεία τού κυνισμού, ο οποίος τον προιηγούμενο αιώνα άρχιζε να ξαναζωντανεύει. Η γερασμένη ρωμαϊκή αριστοκρατία ενδιαφερόταν γιά τις αρχές τού Ζήνωνα και τού Χρυσίππου: άνθρωποι όπως ο Thraseas Paetus, ο Helvidius Priscus, ο Paconius Agrippinus, ο Cornutus, ο Barea Soranus, ο Σενέκας, καλλιέργησαν έναν αυστηρό στωικισμό, με βάση τον οποίο ήθελαν να διαμορφώσουν ένα κανόνα ζωής».

Η διάδοση τού στωικισμού, όμως, εξακολούθησε να είναι ευρεία σε όλη την διάρκεια των πρώτων χριστιανικών αιώνων. Το

«Εγχειρίδιο» είχε πάντοτε ένα πολυπληθές και καλλιεργημένο, αλλά και ανομοιογενές αναγνωστικό κοινό, και είναι πολλοί οι σύγχρονοι μελετητές που επιτυχώς διέκριναν τις κοινές αντιλήψεις, τις συμφωνίες και τις συνομολογήσεις μεταξύ των διδασκαλιών τού Επίκτητου και εκείνων των πρώτων χριστιανών φιλοσόφων. Αργότερα, κατά την εποχή που ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός έκλεινε τις φιλοσοφικές σχολές τής Αθήνας, ο Έλληνας νεοπλατωνικός φιλόσοφος Σιμπλίκιος – ο οποίος δίδασκε εκεί μέχρι το έτος 529 μ.Χ. – ασχολήθηκε με την συγγραφή Υπομνήματος γιά το «Εγχειρίδιο».

Παρά την σατυρική διάθεση, με την οποία ο Λουκιανός αντιμετώπιζε τους στωικούς, και τις σαφείς αντιρρήσεις, τις οποίες είχε ο Πλούταρχος γιά την ποιότητα των διδασκαλιών τους (βλέπε στο Παράρτημα, το κεφάλαιο α'), η λιτότητα η διαύγεια και η καθαρότητα των νοημάτων και των συλλογισμών τού «Εγχειρίδιου» είναι σε θέση να μας πείσουν ότι ο Επίκτητος και οι μαθητές του καλλιεργούσαν χρήσιμες, ενάρετες και υψηλόφρονες αρχές, αποβλέποντας στην ψυχική ιάθαρση και απελευθέρωση, και αναζητώντας το καλό τού ατόμου ως κοινιάτι τού πανανθρώπινου καλού.

Η παρούσα έκδοση

Η νεοελληνική μετάφραση τής παρούσας έκδοσης βασίστηκε στο στερεότυπο αρχαιοελληνικό κείμενο τού W. A. Oldfather (Εκδ.: The Loeb Classical Library, 1928) και επιχείρησε να δια-

σώσει την συντακτική λιτότητα, την νοηματική διαύγεια και την ενδιαφέρουσα ορολογία τής επικτητικής φιλοσοφίας. Ακολουθεί ένας σύντομος κατάλογος των όρων που διατηρήθηκαν αμετάφραστοι στο νεοελληνικό κείμενο, ακριβώς γιατί αποτελούν ιδιαίτερα γλωσσικά κοσμήματα τής φιλοσοφικής διδασκαλίας και του νοηματικού περιβάλλοντος του «Έγχειριδίου».

ΑΡΧΑΙΟ ΚΕΙΜΕΝΟ – ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Ορολογία

1. Αβέλτερος :ο μη επιδεχόμενος βελτίωση, ο αβελτίωτος
2. Αιδήμων :ο αισχυντηλός, ο συνεσταλμένος, ο σεμνός
3. Ακώλυτος :το αντίθετο του «κωλυτός» (βλέπε λέξη)
4. Ασύνακτος :το αντίθετο του «συνακτικός» (βλέπε λέξη)
5. Αφυΐα :η έλλειψη ευφυΐας
6. Διατρίβω :αφιερώνω χρόνο μελετώντας επισταμένως
7. Εγκαλώ :κατηγορώ, θεωρώ υπαίτιο
8. Εκκλίνομαι :αποστρέφομαι, αποφεύγω
9. Έκκλιση :η αποστροφή, η αποφυγή
10. Ευροώ :έχω καλή ροή ή καλή πορεία στον βίο μου
11. Θρίδακας :ο θρίδαξ, το μαρούλι
12. Κωλυτός :αυτός που δύναται να εμποδιστεί
13. Ορέγομαι :ποθώ ορμητικά, επιθυμώ έντονα
14. Όρεξη :έντονος πόθος ή κλίση ή ορμή ή επιθυμία
15. Περιπίπτω :καταλήγω, καταντώ
16. Συμβεβηκός :το παρεπόμενο, αυτό που έχει συμβεί
17. Συνακτικός :ο συναφής, ο συναρτημένος, ο ευάρμοστος
18. Συνεπιστενάζω :στενάζω μαζί με άλλον γιά κάποια ατυχία
19. Υπορρέω :διολισθαίνω αργά, σταθερά και ανεπαίσθητα

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

«Εγχειρίδιον»

Chapter 1
Section 1

- 2 *Tῶν δύντων τὰ μέν ἔστιν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν. ἐφ' ἡμῖν μὲν ὑπόληψις, δρμῆ, δρεξις, ἔκκλισις καὶ ἐνὶ λόγῳ δσα ἡμέτερα ἔργα οὐκ ἐφ' ἡμῖν δὲ τὸ σῶμα, ἡ κτῆσις, δόξαι, ἀρχαὶ καὶ ἐνὶ λόγῳ δσα οὐχ ἡμέτερα ἔργα. καὶ τὰ μὲν ἐφ' ἡμῖν ἔστι φύσει ἐλεύθερα, ἀκάλυτα, ἀπαραπόδιστα, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἀσθενῆ, δοῦλα, κωλυτά, ἀλλότρια.*
- 3 *μέμνησο οὖν, δτι, ἐὰν τὰ φύσει δοῦλα ἐλεύθερα οἰηθῆσ καὶ τὰ ἀλλότρια ἴδια, ἐμποδισθήσῃ, πενθήσεις, ταραχθήσῃ, μέμψη καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους, ἐὰν δὲ τὸ σὸν μόνον οἰηθῆσ σὸν εἴναι, τὸ δὲ ἀλλότριον, ὥσπερ ἔστιν, ἀλλότριον, οὐδείς σε ἀναγκάσει οὐδέποτε, οὐδείς σε κωλύσει, οὐ μέμψη οὐδένα, οὐκ ἐγκαλέσεις τινί, ἄκων πρᾶξεις*

α'

Από τα υπάρχοντα, ἀλλα εξαρτώνται από εμάς και ἀλλα δεν εξαρτώνται από εμάς. Από εμάς εξαρτάται η αντίληψη, η ορμή, η όρεξη, η ἔκκλιση και – μ' ἐναν λόγο – όσα είναι έργα δικά μας. Από εμάς δεν εξαρτάται το σώμα, τ' αποκτήματα, οι δοξασίες, τ' αξιώματα και – μ' ἐναν λόγο – όσα δεν είναι έργα δικά μας. Όσα εξαρτώνται από εμάς είναι φύσει ελεύθερα, ακάλυτα, ανεμπόδιστα, ενώ όσα δεν εξαρτώνται από εμάς είναι ασθενή, υποδουλωμένα, κωλυτά, αλλότρια. Να θυμάσαι, λοιπόν, ότι εάν θεωρήσεις ως ελεύθερα τα φύσει υποδουλωμένα, και ως δικά σου τ' αλλότρια, θα εμποδιστείς, θα πενθήσεις, θα ταραχτείς, θα μεμφθείς και Θεούς και ανθρώπους, ενώ εάν θεωρήσεις ότι μόνον το δικό σου είναι δικό σου, και το αλλότριο ὥπως ακριβώς είναι, αλλότριο, κανείς ουδέποτε θα σε αναγκάσει, κανείς δεν θα σε κωλύσει, δεν θα μεμφθείς κανέναν, ούτε θα εγκαλέσεις κά-

ούδε ἔν, οὐδείς σε βλάψει, ἔχθρὸν οὐχ ἔξεις, οὐδὲ γὰρ βλαβερόν τι πείσῃ τηλικούτων οὖν ἐφιέμενος μέμνησο, δτι οὐ δεῖ μετρίως κεκινημένον ἄπτεσθαι αὐτῶν, ἀλλὰ τὰ μὲν ἀφιέναι παντελᾶς, τὰ δ' ὑπεροτίθεσθαι πρὸς τὸ παρόν. εἴαν δὲ καὶ ταῦτ' ἐθέλησ καὶ ἀρχειν καὶ πλουτεῖν, τυχὸν μὲν οὐδ' αὐτῶν τούτων τεύξῃ διὰ τὸ καὶ τῶν προτέρων ἐφίεσθαι, πάντως γε μὴν ἐκείνων ἀποτεύξῃ, δι' ὃν μόνων ἐλευθερία καὶ εὐδαιμονία περιγίνεται. εὐθὺς οὖν πάσῃ φαντασίᾳ τραχείᾳ μελέτα ἐπιλέγειν δτι «φαντασία εἶ καὶ οὐ πάντως τὸ φανόμενον». Ἐπειτα ἔξεταζε αὐτὴν καὶ δοκύμαζε τοῖς κανόσι τούτοις οἷς ἔχεις, πρώτῳ δὲ τούτῳ καὶ μάλιστα, πότερον περὶ τὰ ἐφ' ἡμῖν ἔστιν ἢ περὶ τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν καν περὶ τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἢ, πρόσχειρον ἔστω τὸ διότι «οὐδὲν πρὸς ἐμέ» Μέμνησο, δτι δρεῖσεως ἐπαγγελία ἐπιτυχία, οὐ δρέγη, ἐκκλίσεως ἐπαγγελία τὸ μὴ περιπεσεῖν ἐκείνω, δ ἐκκλίνεται, καὶ δ μὲν <έν> δρέξει ἀποτυγχάνων ἀτυχῆς, δ δὲ <έν> ἐκκλίσει περιπίπτων δυστυχῆς. ἂν μὲν οὖν μόνα ἐκκλίνῃς τὰ παρὰ φύσιν τῶν ἐπὶ σοί, οὐδενί, ὃν ἐκκλίνεις, περιπεσῇ νόσον δ' ἀν ἐκκλίνῃς ἢ θάνατον ἢ πενίαν, δυστυχῆσεις. ἀρον οὖν τὴν ἐκκλίσιν ἀπὸ πάντων τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν καὶ μετάθετος ἐπὶ τὰ παρὰ φύσιν τῶν

ποιον, τίποτε δεν θα πράξεις ακούσια, δεν θα ἔχεις εχθρό, καὶ κανείς δεν θα σε βλάψει, επειδή τίποτε βλαβερό δεν θα πάθεις. Έχοντας, λοιπόν, ἐφεση προς τέτοιου είδους πράγματα, να θυμάσαι ότι δεν πρέπει να καταπιάνεσαι μετριοπαθώς μ' αυτά, αλλά κάποια παντελῶς να τ' αφήνεις, και κάποια προς το παρόν να τ' αναβάλλεις. Αν, όμως, και τούτα θέλεις, και τ' αξιώματα και τον πλούτο, ίσως τύχει να μην αποκτήσεις τα τελευταία, επειδή ἔδειξες ἐφεση γιά τα πρώτα, και οπωσδήποτε δεν θ' αποκτήσεις εκείνα, με τα οποία μόνον αποκτάται η ελευθερία και η ευδαιμονία. Ευθύς, λοιπόν, εξασκήσου ώστε στο τέλος κάθε σκληρής φαντασίας¹ να λες ότι «είναι φαντασία και οπωσδήποτε δεν είναι αυτό που φαίνεται». Έπειτα εξέτασέ την και δοκίμασέ την μέσω των κανόνων που ἔχεις, με πρώτο και καλύτερο αυτόν: πρόκειται γιά κάτι που εξαρτάται ή που δεν εξαρτάται από εμάς; Αν, τότε, πρόκειται γιά κάτι που δεν εξαρτάται από εμάς, ἔχε πρόχειρη την φράση «δεν εξαρτάται από εμένα».

β'

Να θυμάσαι ότι υπόσχεση τής όρεξης είναι η επιτυχία αυτού που ορέγεσαι, ενώ υπόσχεση τής ἐκκλιστικής είναι το να μην περιπέσεις σ' εκείνο από το οποίο εκκλίνεσαι. Όποιος αποτύχει απέναντι στην όρεξη, είναι ατυχής, ενώ όποιος περιπέσει στην ἐκκλιση, είναι δυστυχής. Αν, λοιπόν, σε όσα εξαρτώνται από εσένα, εκκλίνεις μόνον απ' όσα είναι παρά φύση, δεν θα περιπέσεις σε κανένα απ' όσα εκκλίνεις. Αν, όμως, εκκλίνεις από την νόσο ἢ τον θάνατο ἢ την πενία, θα δυστυχήσεις. Άρε, λοιπόν, την ἐκκλιση απ' όσα δεν εξαρτώνται από εμάς, και μετάθεσέ την

- έφ' ήμιν. τὴν δρεξιν δὲ παντελῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄνελε ἀν τε γὰρ δρέγη τῶν οὐκ ἐφ' ήμιν τινος, ἀτυχεῖν ἀνάγκη τῶν τε ἐφ' ήμιν, δσων δρέγεσθαι καλὸν ἀν, οὐδὲν οὐδέπω σοι πάρεστι. μόνῳ δὲ τῷ δρμᾶν καὶ ἀφορμᾶν χρῶ, κούφως μέντοι καὶ μεθ' ὑπεξαιρέσεως καὶ ἀνειμένως.
- γ'** Ἐφ' ἔκαστου τῶν ψυχαγωγούντων ἡ χρείαν παρεχόντων ἡ στεργομένων μέμνησο ἐπιλέγειν, δποῖόν ἐστιν, ἀπὸ τῶν σμικροτάτων ἀρξάμενος ἀν χύτραν στέργης, δτι «χύτραν στέργω». κατεαγείσης γὰρ αὐτῆς οὐ ταραχθήσῃ ἀν παιδίον σαντοῦ καταφιλῆς ἡ γυναίκα, δτι ἀνθρωπον καταφιλεῖς ἀποθανόντος γὰρ οὐ ταραχθήσῃ.
- δ'** Όταν ἄπτεσθαιί τινος ἔργου μέλλῃς, ὑπομίμηση σεαυτόν, δποῖόν ἐστι τὸ ἔργον. ἐὰν λουσμενος ἀπίης, πρόσβαλλε σεαυτῷ τὰ γινόμενα ἐν βαλανείῳ, τοὺς ἀπορραίνοντας, τοὺς ἐγκρουομένους, τοὺς λοιδοροῦντας, τοὺς κλέπτοντας. καὶ οὕτως ἀσφαλέστερον ἄψη τοῦ ἔργου, ἐὰν ἐπιλέγης εὐθὺς δτι «λούσασθαι θέλω καὶ τὴν ἐμαυτοῦ προαίρεσιν κατὰ φύσιν ἔχουσαν τηρῆσαι». καὶ ὥσαύτως ἐφ' ἔκαστου ἔργου. οὕτω γὰρ ἀν τι πρὸς τὸ λούσασθαι γένηται ἐμποδών, πρόχειρον ἐσται διότι «ἄλλ' οὐ τοῦτο ἥθελον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμαυτοῦ προαίρεσιν κατὰ φύσιν ἔχουσαν τηρῆσαι' οὐ τηρῆσω δέ, ἐὰν ἀγανακτῶ πρὸς

σε όσα είναι παρά φύση καὶ εξαρτώνται από εμάς. Επί τού παρόντος, όμως, παντελῶς ακύρωσε την όρεξη γιατί, αν ορέγεσαι κάτι που δεν εξαρτάται από εμάς, κατ' ανάγκη θ' αποτύχεις, ενώ αν ορέγεσαι κάτι που εξαρτάται από εμάς – όσα, βέβαια, θα ἡταν καλό να ορέγεσαι – τίποτε δεν θα σου διατεθεί ποτέ. Να χρησιμοποιείς, λοιπόν, μόνον την επιλογή καὶ την απόρριψη, με ηπιότητα, μ' επιφύλαξη καὶ με ηρεμία.

γ'

Γιά καθετί που σε ψυχαγωγεί ἡ σου είναι χρήσιμο ἡ το αγαπάς, να θυμάσαι ν' αναλογίζεσαι τι ακριβώς είναι, αρχίζοντας από τα μικρότερα. Αν αγαπάς μία χύτρα, αναλογίσου: «μία χύτρα αγαπώ». Αν αυτή σπάσει, δεν θα ταραχθείς. Αν καταφιλάς το παιδί ἡ την γυναίκα σου, αναλογίσου ότι καταφιλάς ἐναν ἀνθρωπο. Αν αυτός πεθάνει, δεν θα ταραχθείς.

δ'

Όταν πρόκειται να καταπιαστείς με κάποιο ἔργο, υπενθύμιζε στον εαυτό σου τι ακριβώς είναι το ἔργο. Αν πηγαίνεις γιά να λουστείς, φέρε στον νου σου όσα γίνονται στο βαλανείο: αυτούς που καταβρέχουν, αυτούς που σπρώχουν, αυτούς που λοιδορούν, αυτούς που κλέβουν. Έτσι, ασφαλέστερα θα καταπιαστείς με το ἔργο, εάν ευθύς αναλογιστείς: «θέλω να λουστώ καὶ να τηρήσω την κατά φύση προαίρεση τού εαυτού μου». Το ίδιο καὶ σε κάθε ἔργο σου. Έτσι, λοιπόν, αν κάτι γίνει εμπόδιο στο λούσιμό σου, ἔχε πρόχειρο το εξής: «δεν ἥθελα μόνον να λουστώ, ἀλλά καὶ να τηρήσω την κατά φύση προαίρεση τού εαυτού μου,

τὰ γινόμενα.»

Ταράσσει τοὺς ἀνθρώπους οὐ τὰ πράγματα, ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν πραγμάτων δόγματα· οἶον δὲ θάνατος οὐδὲν δεινόν (ἐπεὶ καὶ Σωκράτει ἀν ἐφαίνετο), ἀλλὰ τὸ δόγμα τὸ περὶ τοῦ θανάτου, διότι δεινόν, ἐκεῖνο τὸ δεινόν ἐστιν. ὅταν οὖν ἐμποδίζωμεθα ἢ ταρασσώμεθα ἢ λυπώμεθα, μηδέποτε ἄλλον αἰτιώμεθα, ἀλλ᾽ ἑαυτούς, τοῦτον ἐστι τὰ ἑαυτῶν δόγματα. ἀπαιδεύτουν ἔργον τὸ ἄλλοις ἐγκαλεῖν, ἐφ' οἷς αὐτὸς πράσσει κακῶς ἡργεμένου παιδεύεσθαι τὸ ἑαυτῷ πεπαιδευμένου τὸ μῆτε ἄλλῳ μῆτε ἑαυτῷ.

Ἐπὶ μηδενὶ ἐπαρθῆς ἄλλοτριώ προτερήματι. εἰ δὲ ἵππος ἐπαιρόμενος ἐλεγεν ὅτι «καλός εἰμι», οἰστὸν ἀν ἦν σὺ δέ, ὅταν λέγης ἐπαιρόμενος ὅτι «ἴππον καλὸν ἔχω», ἵσθι, ὅτι ἐπὶ ἵππου ἀγαθῷ ἐπαίρῃ. τί οὖν ἐστι σόν; χρῆσις φαντασιῶν. ὥσθ', ὅταν ἐν χρήσει φαντασιῶν κατὰ φύσιν σχῆς, τηνικαῦτα ἐπάρθητι τότε γὰρ ἐπὶ σῷ τινι ἀγαθῷ ἐπαρθήσῃ.

Καθάπερ ἐν πλῷ τοῦ πλοίου καθορμισθέντος εἰ ἔξελθοις νήθρεύσασθαι, ὁδοῦ μὲν πάρεργον καὶ

την οποία δεν θα τηρήσω, εάν αγανακτώ με όσα γίνονται».

ε'

Τους ανθρώπους ταράζουν όχι τα πράγματα, αλλά οι δοξασίες τους γιά τα πράγματα. Δηλαδή: ο θάνατος δεν είναι δεινονάθημα, γιατί και στον Σωκράτη² έτσι θα φαινόταν, αλλά είναι δεινονάθημα εκείνη η δοξασία, η οποία θεωρεί τον θάνατο ως δεινονάθημα. Όταν, λοιπόν, εμποδιζόμαστε ή ταραζόμαστε ή λυπόμαστε, κανέναν ἄλλον να μην θεωρούμε ως υπαίτιο, παρά τους εαυτούς μας, δηλαδή τις δοξασίες μας. Είναι ἔργο απαίδευτου να εγκαλεί ἄλλους γιά όσα κακώς πράττει ο ίδιος. Ἐργο εκείνου, που ἀρχισε να εκπαιδεύεται, είναι να εγκαλεί τον εαυτό του. Ἐργο τού εκπαιδευμένου είναι να μην εγκαλεί ούτε ἄλλον ούτε τον εαυτό του.

στ'

Γιά κανένα αλλότριο προτέρημα να μην επαρθείς. Εάν ο ἵππος επαιρόμενος ἐλεγε «είμαι όμορφος», θα ἡταν κάτι ανεκτό. Εσύ, όμως, ὅταν λες επαιρόμενος «έχω όμορφο ἵππο», γνώριζε ότι επαίρεσαι γιά την καλή ιδιότητα τού ἵππου. Τι είναι δικό σου; Η χρήση των φαντασιῶν. Ωστε, ὅταν κατά φύση χρησιμοποιείς τις φαντασίες, μόνον τότε να επαίρεσαι. Τότε θα επαρθείς γιά κάποια δική σου καλή ιδιότητα.

ζ'

Όπως ακριβώς σ' ἔνα ταξίδι – ὅταν το πλοίο καθορμισθεί, αν βγεις γιά να βρεις νερό, μπορεί καθ' οδόν να συλλέξεις και κά-

8

ι

9

ι

10

ι

11

ι

12

ι

κοχλίδιον ἀναλέξῃ καὶ βολβάριον, τετάσθαι δὲ δεῖ τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὸ πλοῖον καὶ συνεχῶς ἐπιστρέφεσθαι, μή ποτε δὲ κυβερνήτης καλέσῃ, καὶν καλέσῃ, πάντα ἔκεινα ἀφιέναι, ἵνα μὴ δεδεμένος ἐμβληθῆς ὡς τὰ πρόβατα οὕτω καὶ ἐν τῷ βίῳ, ἐὰν διδῶται ἀντὶ βολβαρίου καὶ κοχλιδίου γυναικάριον καὶ παιδίον, οὐδὲν κωλύσει ἐὰν δὲ δικυβερνήτης καλέσῃ, τρέχει ἐπὶ τὸ πλοῖον ἀφεὶς ἔκεινα ἄπαντα μηδὲ ἐπιστρεφόμενος. ἐὰν δὲ γέρων ἦς, μηδὲ ἀπαλλαγῆς ποτε τοῦ πλοίου μακράν, μή ποτε καλοῦντος ἐλλίπης. Μὴ ζήτει τὰ γινόμενα γίνεσθαι ὡς θέλεις, ἀλλὰ θέλε τὰ γινόμενα ὡς γίνεται καὶ εὐροήσεις.

Νόσος σώματός ἐστιν ἐμπόδιον, προαιρέσεως δὲ οὐ, ἐὰν μὴ αὐτὴ θέλῃ. χώλανσις σκέλους ἐστὶν ἐμπόδιον, προαιρέσεως δὲ οὐ. καὶ τοῦτο ἐφ' ἑκάστου τῶν ἐμπιπτόντων ἐπίλεγε· εὐροήσεις γὰρ αὐτὸν ἄλλου τινὸς ἐμπόδιον, σὸν δὲ οὐ.

Ἐφ' ἑκάστου τῶν προσπιπτόντων μέμνησο ἐπιστρέφων ἐπὶ σεαυτὸν ζητεῖν, τίνα δύναμιν ἔχεις πρὸς τὴν χρῆσιν αὐτοῦ. ἐὰν καλὸν ἴδης ἢ καλήν, εὐροήσεις δύναμιν πρὸς ταῦτα ἐγκράτειαν ἐὰν

ποιο κοχυλάκι ἡ κάποια ριζούλα, πρέπει ὅμως να ἔχεις τεταμένη τὴν προσοχή σου προς τὸ πλοίο καὶ συνεχῶς να στρέφεις προς αυτό, μήπως σε κάποια στιγμή ο κυβερνήτης σε καλέσει, καὶ αν σε καλέσει, να τ' αφήσεις ὅλα εκείνα, γιά να μην σε πάνε μέσα δεμένο σαν τα πρόβατα – ἔτσι καὶ στον βίο σου, εάν σου δοθεί γυναικούλα καὶ δούλος αντί γιά ριζούλα καὶ κοχυλάκι, τίποτε δεν θα σε κωλύσει. Εάν σε καλέσει ο κυβερνήτης, τρέξε προς τὸ πλοίο αφήνοντας ὅλα εκείνα καὶ μη επιστρέφοντας πίσω. Εάν είσαι γέροντας, μην φύγεις ποτέ μακριά από τὸ πλοίο, μήπως σε καλέσουν καὶ λείπεις.

η'

Μην ζητάς τα γινόμενα να γίνονται ὥπως θέλεις, αλλά να θέλεις τα γινόμενα ὥπως γίνονται, καὶ θα ευροήσεις.

θ'

Η νόσος είναι εμπόδιο τού σώματος, αλλά όχι τής προαιρεσης, αν η προαιρεση δεν το θέλει. Η χωλότητα είναι εμπόδιο τού σκέλους, αλλά όχι τής προαιρεσης. Αυτό λέγε γιά καθετί που σου συμβαίνει, επειδή θα το βρεις εμπόδιο ἄλλου πράγματος, αλλά όχι δικό σου.

ι'

Γιά καθετί που σου συμβαίνει, θυμήσου να στρέφεσαι προς τὸν εαυτό σου καὶ ν' αναζητάς ποιά δύναμη ἔχεις γιά να το χρησιμοποιήσεις. Αν δεις κάποιον ὅμορφο ἡ κάποια ὄμορφη, θα βρεις τὴν εγκράτειαν αὐτοῦ. Αν υποφέρεις

- πόνος προσφέρηται, εύρησεις καρτερίαν ἀν λοιδορία, εύρησεις ἀνεξικακίαν. καὶ οὕτως ἐθιζόμενόν σε οὐ συναρπάσουσιν αἱ φαντασίαι.**
- Μηδέποτε ἐπὶ μηδενὸς εἴπης δtti «ἀπώλεσα αὐτό», ἀλλ’ δtti «ἀπέδωκα». τὸ παιδίον ἀπέθανεν; ἀπεδόθη. ἡ γυνὴ ἀπέθανεν; ἀπεδόθη. «τὸ χωρίον ἀφηρεθῆν.» οὐκοῦν καὶ τοῦτο ἀπεδόθη. «ἄλλὰ κακὸς δ ἀφελόμενος.» τί δὲ σοὶ μέλει, διὰ τίνος σε δοὺς ἀπήτησε; μέχρι δ’ ἀν διδῷ, ὡς ἀλλοτρίου αὐτοῦ ἐπιμελοῦ, ὡς τοῦ πανδοχείου οἱ παριόντες.**
- Εἰ προκόψαι θέλεις, ἄφες τοὺς τοιούτους ἐπιλογισμούς. «ἐὰν ἀμελήσω τὰν ἐμῶν, οὐχ ἔξω διατροφάς»· «ἐὰν μὴ κολάσω τὸν παῖδα, πονηρὸς ἔσται.» κρείσσον γὰρ λιμῷ ἀποθανεῖν ἄλυπον καὶ ἀφοβὸν γενόμενον ἢ ζῆν ἐν ἀφθόνοις ταρασσόμενον. κρείττον δὲ τὸν παῖδα κακὸν εἶναι ἢ σὲ κακοδαίμονα. ἀρξαὶ τοιγαροῦν ἀπὸ τῶν συμφρῶν. ἐκχεῖται τὸ ἐλάδιον, κλέπτεται τὸ οἰνάριον ἐπίλεγε δtti «τοσούτους πωλεῖται ἀπάθεια, τοσούτους ἀταραξία»· προῖκα δὲ οὐδὲν περιγίνεται. δταν δὲ καλῆς τὸν παῖδα, ἐνθυμοῦ, δtti δύναται μὴ ὑπακοῦσαι καὶ ὑπακούσας μηδὲν ποιῆσαι ὥν θέλεις ἀλλ’ οὐχ οὕτως ἐστὶν αὐτῷ καλῶς, ἵνα ἐπέκεινῳ ἢ τὸ σὲ μὴ ταραχθῆναι.**

πόνο, θα βρεις την καρτερία. Αν σε λοιδορούν, θα βρεις την ανεξικακία. Όταν έτσι εθιστείς, δεν θα σε συναρπάζουν οι φαντασίες.

ια'

Ποτέ και γιά τίποτε να μην πεις ότι «αυτό το έχασα», αλλά ότι «αυτό το απέδωσα». Πέθανε το παιδί; Αποδόθηκε. Πέθανε η γυναίκα; Αποδόθηκε. «Μου αφαιρέθηκε το χωράφι». Και τούτο, λοιπόν, αποδόθηκε. «Αυτός, όμως, που μου το αφαίρεσε, είναι κακός». Τι σε μέλει, λοιπόν, μέσω ποιού ανθρώπου σου το απαίτησε εκείνος που σου το είχε δώσει; Όσο σου το δίνει, να το επιμελείσαι ως αλλότριο, όπως οι περαστικοί το πανδοχείο.

ιβ'

Εάν θέλεις να προκόψεις, ἀφησε τους συλλογισμούς αυτού τού είδους: «εάν αμελήσω τις υποθέσεις μου, δεν θα ἔχω τρόφιμα», «εάν δεν τιμωρήσω τον δούλο μου, θα γίνει πονηρός». Είναι καλύτερα να πεθάνεις από λιμό, ἔχοντας γίνει ἄλυπος και ἀφοβός, παρά να ζεις στην αφθονία, ὄντας ταραγμένος. Καλύτερα να είναι κακός ο δούλος σου, παρά εσύ κακοδαίμονας. Άρχισε, λοιπόν, από τα μικρά. Χύνεται το λαδάκι, κλέβεται το κρασάκι. Λέγε, λοιπόν, ότι «τόσο πωλείται η απάθεια, τόσο η αταραξία». Χαριστικά τίποτε δεν παίρνεις. Όταν καλείς τον δούλο σου, να θυμάσαι ότι δύναται να μην υπακούσει και – εάν υπακούσει – να μην κάνει τίποτε απ’ όσα θέλεις. Δεν είναι, όμως, και τόσο σπουδαία η υπόστασή του, ώστε απ’ αυτόν να εξαρτάται η αταραξία σου.

ι3

Εἰ προκόψαι θέλεις, ὑπόμεινον ἔνεκα τῶν ἐκτὸς ἀνόητος δόξας καὶ ἡλίθιος, μηδὲν βούλον δοκεῖν ἐπίστασθαι· κανὸν δόξης τις εἶναι τισιν, ἀπίστει σεαυτῷ. ἵσθι γὰρ ὅτι οὐ ὁράδιον τὴν προαιρεσιν τὴν σεαυτοῦ κατὰ φύσιν ἔχουσαν φυλάξαι καὶ τὰ ἐκτός, ἀλλὰ τοῦ ἐτέρου ἐπιμελούμενον τοῦ ἐτέρου ἀμελῆσαι πᾶσα ἀνάγκη.

ι4

Ἐὰν θέλῃς τὰ τέκνα σου καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τοὺς φίλους σου πάντοτε ξῆν, ἡλίθιος εἰ̄ τὰ γὰρ μὴ ἐπὶ σοὶ θέλεις ἐπὶ σοὶ εἶναι καὶ τὰ ἀλλότρια σὰ εἶναι. οὕτω κανὸν τὸν παῖδα θέλῃς μὴ ἀμαρτάνειν, μωρὸς εἰ̄ θέλεις γὰρ τὴν κακίαν μὴ εἶναι κακίαν, ἀλλ’ ἄλλο τι. ἔὰν δὲ θέλῃς ὀρεγόμενος μὴ ἀποτυγχάνειν, τοῦτο δύνασαι. τοῦτο οὖν ἀσκεῖ, δ δύνασαι. κύριος ἐκάστου ἐστὶν ὁ τῶν ὑπ’ ἐκείνουν θελομένων ἢ μὴ θελομένων ἔχων τὴν ἔξουσίαν εἰς τὸ περιποιῆσαι ἢ ἀφελέσθαι. δστις οὖν ἐλεύθερος εἶναι βούλεται, μήτε θελέτω τι μήτε φευγέτω τι τῶν ἐπ’ ἄλλοις εἰ̄ δὲ μή, δουλεύειν ἀνάγκη. Μέμνησο, ὅτι ὡς ἐν συμποσίῳ σε δεῖ ἀναστρέψεσθαι. περιφερόμενον γέγονέ τι κατὰ σέ ἐ-

ι5

ι

ιγ'

Εάν θέλεις να προκόψεις, υπόμεινε – εξαιτίας των εξωτερικών πραγμάτων – το να φαίνεσαι ανόητος και ηλίθιος, χωρίς να θέλεις να φαίνεσαι ότι κάτι γνωρίζεις καλά. Και αν σε κάποιους φανείς ότι είσαι κάποιος, να δυσπιστείς στον εαυτό σου. Γνώριζε, λοιπόν, ότι δεν είναι εύκολο να διαφυλάξεις σύμφωνη με την φύση την προαιρεση τού εαυτού σου, και συνάμα τα εξωτερικά πράγματα, αλλά κατ’ απόλυτη ανάγκη θ’ αμελήσεις το ένα, όταν επιμεληθείς το άλλο.

ιδ'

Εάν θέλεις να ζήσουν παντοτινά τα τέκνα, η γυναίκα και οι φύλοι σου, είσαι ηλίθιος, επειδή θέλεις να εξαρτώνται από εσένα όσα δεν εξαρτώνται, και να είναι δικά σου τα αλλότρια. Έτσι, και αν θέλεις να μην αμαρτάνει ο δούλος σου, είσαι μωρός, επειδή θέλεις να μην είναι κακία η κακία, ἀλλα κάτι ἄλλο. Εάν, όμως, θέλεις να μην αποτυγχάνεις όταν ορέγεσαι, δύνασαι να το κάνεις. Αυτό, λοιπόν, ἀσκησε, το οποίο δύνασαι. Κύριος τού καθενός είναι όποιος έχει την εξουσία να του παρέχει ἡ να του αφαιρεί αυτά που ο καθένας θέλει ἢ δεν θέλει. Όποιος, λοιπόν, επιθυμεί να είναι ελεύθερος, ούτε να θέλει κάτι ούτε ν’ αποφεύγει κάτι απ’ όσα εξαρτώνται απ’ τους ἄλλους. Ειδεμή, κατ’ ανάγκη θα είναι δούλος.

ιε'

Να θυμάσαι ότι πρέπει να συμπεριφέρεσαι όπως σε συμπόσιο. Κάτι που περιφέρεται, έφτασε και σ’ εσένα. Άπλωσε το χέρι

το
ι

κτείνας τὴν χεῖρα κοσμίως μετάλαβε. παρέρχεται μὴ κάτεχε. οὕπω ἥκει μὴ ἐπίβαλλε πόρρω τὴν δῷεξιν, ἀλλὰ περίμενε, μέχρις ἂν γένηται κατὰ σέ. οὔτω πρὸς τέκνα, οὔτω πρὸς γυναῖκα, οὔτω πρὸς ἀρχάς, οὔτω πρὸς πλοῦτον καὶ ἔσῃ ποτὲ ἄξιος τῶν θεῶν συμπότης. ἀν δὲ καὶ παρατεθέντων σοι μὴ λάβης, ἀλλ᾽ ὑπεριδῆς, τότε οὐ μόνον συμπότης τῶν θεῶν ἔσῃ, ἀλλὰ καὶ συνάρχων. οὔτω γὰρ ποιῶν Διογένης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι ἀξίως θεῖοι τε ἦσαν καὶ ἐλέγοντο.

τη
ι

Όταν κλαίοντα ἵδης τινὰ ἐν πένθει ἡ ἀποδημούντος τέκνου ἡ ἀπολωλεκότα τὰ ἑαυτοῦ, πρόσεχε μή σε ἡ φαντασία συναρπάσῃ ὡς ἐν κακοῖς δυντος αὐτοῦ τοῖς ἐκτός, ἀλλ' εὐθὺς ἔστω πρόχειρον διτὶ «τοῦτον θλίβει οὐ τὸ συμβεβηκός (ἄλλον γὰρ οὐ θλίβει), ἀλλὰ τὸ δόγμα τὸ περὶ τούτου». μέχρι μέντοι λόγου μὴ δκνει συμπεριφέρεσθαι αὐτῷ, καὶν οὔτω τύχη, καὶ συνεπιστενάξαι πρόσεχε μέντοι μὴ καὶ ἔσωθεν στενάξης.

Μέμνησο, διτὶ ὑποκριτῆς εἰ δράματος, οἷον ἀνθέλη διδάσκαλος ἀν βραχύ, βραχέος ἀν μα-

σου και κοσμίως λάβε ἔνα μέρος. Προσπερνά. Μην το κατακρατεῖς. Δεν ήρθε ακόμη. Μην επιτείνεις περισσότερο την όρεξη, αλλά περίμενε μέχρι να φτάσει σ' εσένα. Έτσι να φέρεσαι προς τα τέκνα, έτσι προς την γυναίκα, έτσι προς τ' αξιώματα, έτσι προς τον πλούτο, και κάποτε θα γίνεις ἄξιος συμπότης των Θεών. Αν, όμως, δεν λάβεις, ακόμη και όταν σου παρατεθούν, αλλά τα παραβλέψεις, τότε δεν θα είσαι μόνον συμπότης των Θεών, αλλά και συνάρχοντάς τους. Έτσι κάνοντας ο Διογένης³ και ο Ηράκλειτος⁴ και οι όμοιοι τους, επάξια ήταν και λέγονταν θεῖοι.

ιστ'

Όταν κάποιον δεις να κλαίει λόγω πένθους ή γιά την αποδημία τού τέκνου του ή γιατί έχασε τα υπάρχοντά του, πρόσεχε να μην σε συναρπάσει η φαντασία ότι δήθεν αυτός βρίσκεται μέσα σε εξωτερικά κακά, αλλά ευθύς ἔχει πρόχειρο το ότι «αυτόν δεν τον θλίβει το συμβεβηκός – γιατί ἄλλον δεν θλίβει – αλλά η δοξασία του γι' αυτό». Μέχρι τού σημείου των λόγων, βέβαια, μην οκνήσεις να συμπάσχεις μαζί του και – αν έτσι τύχει – ακόμη και να συνεπιστενάξεις. Πρόσεχε, όμως, να μην στενάξεις και από μέσα σου.

ιζ'

Να θυμάσαι ότι είσαι ηθοποιός σε δράμα, σ' εκείνο που θα θελήσει ο διδάσκαλος. Θέλει βραχύ, σε βραχύ. Θέλει μακρό, σε

18

κρόν, μακρού ἀν πτωχὸν ὑποκρίνασθαι σε θέλη, ἵνα καὶ τοῦτον εὐφυῶς ὑποκρύνῃ ἀν χωλόν, ἀν ἄρχοντα, ἀν ἰδιώτην. σὸν γὰρ τοῦτ' ἔστι, τὸ δοθὲν ὑποκρίνασθαι πρόσωπον καλῶς ἐκλέξασθαι δ' αὐτὸ ἄλλου.

τ

Κόραξ δταν μὴ αἰσιον κεκράγη, μὴ συναρπάξετω σε ἡ φαντασίᾳ ἀλλ' εὐθὺς διαιρέει παρὰ σεαυτῷ καὶ λέγε ὅτι «τούτων ἐμοὶ οὐδὲν ἐπισημαίνεται, ἀλλ' ἡ τῷ σωματίῳ μου ἡ τῷ κτησειδίῳ μου ἡ τῷ δοξαρίῳ μου ἡ τοῖς τέκνοις ἡ τῇ γυναικὶ. ἐμοὶ δὲ πάντα αἰσια σημαίνεται, ἐὰν ἐγὼ θέλω ὅ τι γὰρ ἀν τούτων ἀποβαίνη, ἐπ' ἐμοί ἔστιν ὠφεληθῆναι ἀπ' αὐτοῦ».

19

Ἀνίκητος εἶναι δύνασαι, ἐὰν εἰς μηδένα ἀγῶνα καταβαίνης, δὸν οὐκ ἔστιν ἐπὶ σοὶ νικῆσαι. δρα μήποτε ἴδων τινα προτιμώμενον ἡ μέγα δυνάμενον ἡ ἄλλως εὐδοκιμοῦντα μακαρίσης, ὑπὸ τῆς φαντασίας συναρπασθείς. ἐὰν γὰρ ἐν τοῖς ἐφ' ἡμῖν ἡ οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ ἡ, οὕτε φθόνος οὕτε ζηλοτυπία χώραν ἔχει· σύ τε αὐτὸς οὐ στρατηγός, οὐ πρύτανις ἡ ὑπατος εἶναι θελήσεις, ἀλλ' ἐλεύθερος. μία δὲ ὁδὸς πρὸς τοῦτο, καταφρόνησις τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν.

τ

2

μακρό. Αν σε θέλει γιά να υποκριθείς έναν φτωχό, τότε και αυτόν ευφυώς να τον υποκριθείς, καθώς και τον χωλό και τον ἄρχοντα και τον κοινό ἀνθρωπο, γιατί το δικό σου έργο είναι αυτό, το να υποκρίνεσαι καλώς το πρόσωπο που σου έχει δοθεί, ενώ άλλου έργο είναι να επιλέξει το πρόσωπο.

ιη'

Όταν ο κόρακας κράζει κάτι μη αίσιο⁵, να μην σε συναρπάζει η φαντασία, αλλά ευθύς κάνε γιά τον εαυτό σου την διάκριση και λέγε ότι «κανένα από αυτά δεν είναι σημάδι γιά εμένα, αλλά ή γιά το σωματάκι μου ἡ γιά τ' αποκτηματάκια μου ἡ γιά την μικροφήμη μου ἡ γιά τα τέκνα ἡ γιά την γυναίκα μου. Γιά εμένα όλα τα σημάδια είναι αίσια, εάν εγώ το θέλω, επειδή οτιδήποτε τούτων συμβεί τελικά, από εμένα εξαρτάται να ωφεληθώ απ' αυτό».

ιθ'

Δύνασαι να είσαι ανίκητος, εάν δεν κατεβαίνεις σε κανέναν αγώνα, στον οποίον η νίκη δεν εξαρτάται από εσένα. Κοίταξε μήπως κάποτε δεις κάποιον που τον προτιμούν ἡ κάποιον με μεγάλη δύναμη ἡ κάποιον που αλλιώς ευδοκιμεί, και τον μακαρίσεις, συναρπασμένος από την φαντασία γιατί, εάν η ουσία τού αγαθού είναι σε όσα εξαρτώνται από εμάς, ούτε γιά τον φθόνο ούτε γιά την ζηλοτυπία υπάρχει χώρος. Εσύ ο ίδιος δεν θα θελήσεις να γίνεις ούτε στρατηγός ούτε πρύτανης ἡ ὑπατος. Μία είναι η οδός γι' αυτό: η καταφρόνηση όσων δεν εξαρτώνται από εμάς.

- ²⁰ Ι Μέμνησο, ὅτι οὐχ ὁ λοιδορῶν ἢ ὁ τύπτων ὑβρίζει, ἀλλὰ τὸ δόγμα τὸ περὶ τούτων ὡς ὑβριζόντων. ὅταν οὖν ἐρεθίσῃ σὲ τις, ἵσθι, ὅτι ἡ σή σε ὑπόληψις ἡρέθικε τοιγαροῦν ἐν πρώτοις πειρῶ ὑπὸ τῆς φαντασίας μὴ συναρπασθῆναι· ἀν γὰρ ἄπαξ χρόνου καὶ διατριβῆς τύχης, ὅπον κρατήσεις σεαυτοῦ.
- ²¹ Ι Θάνατος καὶ φυγὴ καὶ πάντα τὰ δεινὰ φαινόμενα πρὸ δόφθαλμῶν ἔστω σοι καθ' ἡμέραν, μάλιστα δὲ πάντων ὁ θάνατος· καὶ οὐδὲν οὐδέποτε οὔτε ταπεινὸν ἐνθυμηθῆση οὔτε ἄγαν ἐπιθυμήσεις τινός.
- ²² Ι Εἰ φιλοσοφίας ἐπιθυμεῖς, παρασκευάζουν αὐτόθεν ὡς καταγέλασθησόμενος, ὡς καταμωκησομένων σου πολλῶν, ὡς ἐρούντων ὅτι «ἄφνω φιλόσοφος ἡμῖν ἐπανελήλυθε» καὶ «πόθεν ἡμῖν αὕτη ἡ ὁδρύς;» σὺ δὲ ὁδρὸν μὲν μὴ σχῆς τῶν δὲ βελτίστων σοι φαινομένων οὔτως ἔχουν, ὡς ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεταγμένος εἰς ταύτην τὴν χώραν· μέμνησό τε διστί, ἐὰν μὲν ἐμμείνης τοῖς αὐτοῖς, οἱ καταγέλωντες σου τὸ πρότερον οὗτοί σε ὑστερον θαυμάσονται, ἐὰν δὲ ἡττηθῆς αὐτῶν, διπλοῦν προσλήψη καταγέλωτα.

κ'

Να θυμάσαι ὅτι δεν υβρίζει ούτε όποιος λοιδορεί ούτε όποιος χτυπά, αλλά η δοξασία ὅτι αυτοί είναι υβριστές. Όταν, λοιπόν, κάποιος σ' ερεθίσει, γνώριζε ὅτι σ' ἔχει ερεθίσει η αντίληψή σου γι' αυτόν. Γι' αυτό, κατ' αρχήν ν' αποπειράσαι να μην συναρπάζεσαι από την φαντασία, επειδή αν μία φορά σού τύχει χρόνος και αναβολή, ευκολότερα θα κυριαρχήσεις στον εαυτό σου.

κα'

Ο θάνατος και η εξορία και όλα όσα φαίνονται ως δεινοπαθήματα, ας βρίσκονται κάθε μέρα εμπρός στα μάτια σου, και περισσότερο απ' όλα ο θάνατος, και ποτέ τίποτε ταπεινό δεν θα θυμηθείς, ούτε κάτι θα επιθυμήσεις υπερβολικά.

κβ'

Εάν επιθυμείς την φιλοσοφία, προετοιμάσου κατευθείαν ώστε να γίνεις καταγέλαστος, ώστε να χλευαστείς από πολλούς, ώστε να πουν ότι «ξαφνικά μας ξαναγύρισε φιλόσοφος» και «από πότε μάς κρατά τέτοιο ύφος?». Εσύ, όμως, να μην κρατάς ύφος. Απέναντι σε όσα σου φαίνονται βέλτιστα, έτσι να συμπεριφέρεσαι: σαν να σε ἔχει τάξει ο Θεός σ' αυτόν τον χώρο. Και να θυμάσαι ὅτι, εάν παραμείνεις σταθερός σ' αυτά, όσοι πρωτύτερα σε καταγελούσαν, οι ίδιοι ύστερα θα σε θαυμάσουν, ενώ αν ηττηθείς από αυτά, διπλό καταγέλασμα θα εισπράξεις.

Ἐάν ποτέ σοι γένηται ἔξω στραφῆναι πρὸς τὸ βούλεσθαι ἀρέσαι τινί, ἵσθι ὅτι ἀπώλεσας τὴν ἔνστασιν. ἀρκοῦ οὖν ἐν παντὶ τῷ εἶναι φιλόσοφος εἰ δὲ καὶ δοκεῖν βούλει [τῷ εἶναι], σαυτῷ φαίνουν καὶ ἴκανὸς ἔσῃ.

Οὗτοί σε οἱ διαλογισμοὶ μὴ θλιβέτωσαν «ἄτιμος ἐγὼ βιώσομαι καὶ οὐδεὶς οὐδαμοῦ». εἰ γὰρ ἡ ἀτιμία ἔστι κακόν, οὐ δύνασαι ἐν κακῷ εἶναι δι' ἄλλον, οὐ μᾶλλον ἢ ἐν αἰσχρῷ μῆτι οὖν σὸν ἔστιν ἔργον τὸ ἀρχῆς τυχεῖν ἢ παραληφθῆναι ἐφ' ἔστιασιν; οὐδαμῶς. πῶς οὖν ἔτι τοῦτ' ἔστιν ἀτιμία; πῶς δὲ οὐδεὶς οὐδαμοῦ ἔσῃ, διν ἐν μόνοις εἶναι τινα δεῖ τοῖς ἐπὶ σοὶ, ἐν οἷς ἔξεστί σοι εἶναι πλείστου ἀξίῳ; ἀλλά σοι οἱ φίλοι ἀβοήθητοι ἔσονται. τί λέγεις τὸ ἀβοήθητοι; οὐχ ἔξουσι παρὰ σοῦ κερμάτιον οὐδὲ πολίτας Ρωμαίων αὐτοὺς ποιήσεις. τίς οὖν σοι εἴπεν, ὅτι ταῦτα τῶν ἐφ' ἡμῖν ἔστιν, οὐχὶ δὲ ἀλλότρια ἔργα; τίς δὲ δοῦναι δύναται ἑτέρῳ, ὃ μὴ ἔχει αὐτός; «κτῆσαι οὖν», φησίν, «ἴνα ἡμεῖς ἔχωμεν». εἰ δύναμαι κτῆσθαι τηρῶν ἐμαυτὸν αἰδήμονα καὶ πιστὸν καὶ μεγαλόφρονα, δείκνυε τὴν ὁδὸν καὶ κτήσουμαι. εἰ δὲ ἐμὲ ἀξιοῦτε τὰ ἀγαθὰ τὰ ἐμαυτοῦ ἀπολέσαι, ἵνα ἡμεῖς τὰ μὴ ἀγαθὰ περιποιήσησθε, δρᾶτε ύμεις, πῶς ἀνισοί ἔστε καὶ ἀγνώμονες. τί δὲ καὶ

κύ'

Ἐάν κάποτε σου συμβεί να στραφείς προς τα εξωτερικά, επειδή επιθυμείς ν' αρέσεις σε κάποιον, γνώριζε ότι απώλεσες την εσωτερική στάση σου. Ν' αρκεστείς, λοιπόν, να είσαι φιλόσοφος σε όλα, καὶ αν επιθυμείς να φαίνεσαι καὶ φιλόσοφος, να φαίνεσαι στον εαυτό σου καὶ θα είναι αρκετό.

κδ'

Να μην σε θλίβουν αυτοί οι διαλογισμοί: «εγώ θα ζήσω χωρίς τιμές, όντας κανείς στο πουθενά». Εάν, λοιπόν, η ἐλλειψη τιμών είναι κακό, δεν δύνασαι να βρεθείς στο κακό εξαιτίας ἄλλου, καὶ πολύ περισσότερο να βρεθείς στην αισχρότητα. Μήπως είναι δικό σου ἔργο το να επιτύχεις ἔνα αξιώματα ἢ το να προσκληθείς σε μία συνεστίαση; Οπωσδήποτε όχι. Πώς αυτό, λοιπόν, είναι επιπλέον ατιμία; Πώς θα είσαι κανείς στο πουθενά, εσύ που πρέπει να είσαι κάποιος μόνον σε ὅσα εξαρτώνται από εσένα, στα οποία σου ταιριάζει να ἔχεις την περισσότερη αξία; Αλλά οι φίλοι σου θα είναι αβοήθητοι; Γιατί λες το «αβοήθητοι»; Δεν θα πάρουν από εσένα ούτε κερματάκι. Ούτε θα τους κάνεις Ρωμαίους πολίτες. Ποιός σου είπε, λοιπόν, ότι αυτά εξαρτώνται από εμάς καὶ δεν είναι αλλότρια ἔργα; Ποιός δύναται να δώσει σε ἄλλον αυτά που ο ίδιος δεν ἔχει; «Απόκτησε, λοιπόν», σου λένε, «ώστε να ἔχουμε κ' εμείς». Εάν δύναμαι ν' αποκτήσω τηρώντας τον εαυτό μου αἰδήμονα καὶ πιστό καὶ μεγαλόφρονα, δείξε μου την οδό καὶ θ' αποκτήσω. Εάν, ούμως, ἔχετε από εμένα την αξίωση ν' απολέσω τα δικά μου αγαθά, ώστε εσείς να ἔχετε τα μη αγαθά, κοιτάξτε πόσο είστε ἀδικοι καὶ αγνώμονες. Τι επιθυμείτε

4

5

25

1

2

βούλεσθε μᾶλλον; ἀργύριον ἡ φίλον πιστὸν καὶ αἰδήμονα; εἰς τοῦτο οὖν μοι μᾶλλον συλλαμβάνετε καὶ μή, δι᾽ ὃν ἀποβαλὼ αὐτὰ ταῦτα, ἐκεῖνά με πρόσσειν ἀξιοῦτε. «ἀλλ᾽ ἡ πατρίς, δσον ἐπ᾽ ἐμοί», φησίν, «ἀβοήθητος ἔσται». πάλιν, ποίαν καὶ ταύτην βοήθειαν; στοὰς οὐχ ἔξει διὰ σὲ οὔτε βαλανεῖα. καὶ τί τοῦτο; οὐδὲ γὰρ ὑποδῆματα ἔχει διὰ τὸν χαλκέα οὐδὲ δπλα διὰ τὸν σκυτέα ἵκανὸν δέ, ἐαν ἕκαστος ἐκπληρώσῃ τὸ ἔαυτοῦ ἔργον. εἰ δὲ ἄλλον τινὰ αὐτῇ κατεσκεύαζες πολίτην πιστὸν καὶ αἰδήμονα, οὐδὲν ἂν αὐτὴν ὠφέλεις; «ναί.» οὐκοῦν οὐδὲ σὺ αὐτὸς ἀνωφελῆς ἂν εἴης αὐτῇ. «τίνα οὖν ἔξω», φησί, «χώραν ἐν τῇ πόλει;» ἦν ἀν δύνη φυλάττων ἄμα τὸν πιστὸν καὶ αἰδήμονα. εἰ δὲ ἐκείνην ὠφελεῖν βουλόμενος ἀποβαλεῖς ταῦτα, τί ὅφελος ἀν αὐτῇ γένοιο ἀναιδῆς καὶ ἀπιστος ἀποτελεσθείς;

Προετιμήθη σού τις ἐν ἐστιάσει ἢ ἐν προσαγορεύσει ἢ ἐν τῷ παραληφθῆναι εἰς συμβουλίαν; εἰ μὲν ἀγαθὰ ταῦτα ἔστι, χαίρειν σε δεῖ, δτι ἔτυχεν αὐτῶν ἐκεῖνος· εἰ δὲ κακά, μὴ ἄχθου, δτι σὺ αὐτῶν οὐκ ἔτυχες· μέμνησο δέ, δτι οὐ δύνασαι μὴ ταῦτα ποιῶν πρὸς τὸ τυγχάνειν τῶν οὐκ ἐφ᾽ ἡμῖν τῶν ἵσων ἀξιοῦσθαι. πῶς γὰρ ἵσον ἔχειν δύναται δ μὴ φοιτῶν ἐπὶ θύρας τινὸς τῷ φοιτῶντι; δ μὴ παραπέμπων τῷ παραπέμποντι; δ μὴ ἐπαινῶν

περισσότερο; Αργύρια ἡ φίλο πιστό καὶ αἰδήμονα; Σ᾽ αυτό, λοιπόν, συμπαρασταθείτε μου περισσότερο καὶ μην ἔχετε την αξίωση να πράξω εκείνα, μέσω των οποίων θ' αποβάλω αυτά τ' αγαθά. «Η πατρίδα, ὁμως, δσο εξαρτάται από εμένα», σου λένε, «θα μείνει αβοήθητη». Ξαναρωτώ: τι είδους είναι τούτη η βοήθεια; Εξαιτίας μου δεν θα ἔχει ούτε στοές ούτε βαλανεία. Καὶ τι σημαίνει αυτό; Ούτε υποδῆματα ἔχει εξαιτίας τού χαλκουργού, ούτε όπλα εξαιτίας τού σκυτοτόμου. Είναι αρκετό, ὁμως, να εκπληρώνει ο καθένας το δικό του έργο. Αν, λοιπόν, προετοίμαζες γι' αυτήν ἄλλον ἔναν πιστό καὶ αἰδήμονα πολίτη, καθόλου δεν θα την ωφελούσες; «Ναι». Άρα ούτε εσύ ο ίδιος θα ἡσουν ανωφελής γι' αυτήν. «Ποιόν χώρο, λοιπόν», σου λένε, «θα ἔχω μέσα στην πολιτεία;» Όποιον χώρο δύνασαι, διαφυλάττοντας συνάμα τον πιστό καὶ αἰδήμονα χαρακτήρα σου. Εάν αποβάλεις αυτά, επιθυμώντας να ωφελήσεις την πατρίδα, τι όφελος θα ἔχει αυτή, αν καταλήξεις αναιδῆς καὶ ἀπιστος;

κε'

Αντί γιά εσένα κάποιον ἄλλον προτίμησαν στην συνεστίαση ἡ στην προσφώνηση ἡ στην πρόσληψη συμβούλου; Εάν αυτά είναι αγαθά, πρέπει να χαίρεσαι, επειδή αυτά ἔτυχαν σ' εκείνον. Εάν είναι κακά, μην δυσφορείς, αφού δεν ἔτυχαν σ' εσένα. Να θυμάσαι ότι δεν δύνασαι να ἔχεις ίσες αξιώσεις, όταν δεν κάνεις τα ίδια μ' εκείνους που προσδοκούν να επιτύχουν όσα δεν εξαρτώνται από εμάς. Πώς δύναται να ἔχεις ίσες απολαβές όποιος δεν συχάζει, με όποιον συχάζει στην εξώθυρα κάποιου; Όποιος δεν τον συνοδεύει, με όποιον τον συνοδεύει; Όποιος δεν τον

τῷ ἐπαινοῦντι, ἄδικος οὖν ἔση καὶ ἀπληστος, εἰ μὴ προϊέμενος ταῦτα, ἀνθ' ὧν ἐκεῖνα πιπράσκεται, προΐκα αὐτὰ βουλήσῃ λαμβάνειν. ἀλλὰ πόσου πιπράσκονται θρίδακες; ὁβιολοῦ, ἀν οὕτω τύχῃ. ἀν οὖν τις προέμενος τὸν ὁβιολὸν λάβῃ θρίδακας, σὺ δὲ μὴ προέμενος μὴ λάβῃς, μὴ οἶου ἔλαττον ἔχειν τοῦ λαβόντος. ὡς γὰρ ἐκεῖνος ἔχει θρίδακας, οὕτω σὺ τὸν ὁβιολόν, δην οὐκ ἔδωκας. τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον καὶ ἐνταῦθα. οὐ παρεκλήθης ἐφ' ἑστίασίν τινος; οὐ γὰρ ἔδωκας τῷ καλοῦντι, δσου πωλεῖ τὸ δείπνον. ἐπαίνου δ' αὐτὸ πωλεῖ, θεραπείας πωλεῖ. δὸς οὖν τὸ διάφρον, εἰ σοι λυσιτελεῖ, δσου πωλεῖται. εἰ δὲ κάκεῖνα θέλεις μὴ προΐεσθαι καὶ ταῦτα λαμβάνειν, ἀπληστος εἰ καὶ ἀβέλτερος. οὐδὲν οὖν ἔχεις ἀντὶ τοῦ δείπνου; ἔχεις μὲν οὖν τὸ μὴ ἐπαινέσαι τοῦτον, δην οὐκ ἥθελες, τὸ μὴ ἀνασχέσθαι αὐτοῦ τῶν ἐπὶ τῆς εἰσόδου.

Τὸ βούλημα τῆς φύσεως καταμαθεῖν ἔστιν εξ ὧν οὐ διαφερόμεθα πρὸς ἄλλήλουν. οἶον, ὅταν ἄλλου παιδάριον κατεάξῃ τὸ ποτήριον, πρόχειρον εὐθὺς λέγειν ὅτι «τῶν γινομένων ἔστιν». ἵσθι οὖν, ὅτι, ὅταν καὶ τὸ σὸν κατεαγῇ, τοιοῦτον εἰναί σε δεῖ, ὅποιον ὅτε καὶ τὸ τοῦ ἄλλου κατεαγῇ. οὕτω μετατίθει καὶ ἐπὶ τὰ μείζονα. τέκνον ἄλλου τέθνηκεν ἢ γυνή; οὐδείς ἔστιν δὲς οὐκ ἀν

επαινεῖ, με όποιον τον επαινεί; Θα είσαι, λοιπόν, ἀδικος και ἀπληστος, εάν επιθυμήσεις να λάβεις αυτά δωρεάν, χωρίς να παράσχεις εκείνα, με τα οποία αυτά αγοράζονται. Αλλά πόσο πωλούνται οι θρίδακες; Έναν οβιολό, αν τύχει. Αν, λοιπόν, κάποιος δώσει τον οβιολό και πάρει θρίδακες, ενώ εσύ δεν τον δώσεις και δεν πάρεις, μην θεωρήσεις ότι ἔχεις λιγότερα από εκείνον που τους πήρε. Όπως εκείνος ἔχει θρίδακες, ἔτσι κ' εσύ ἔχεις τον οβιολό, τον οποίον δεν ἔδωσες. Κατά τον ίδιο τρόπο και στ' ακόλουθα. Δεν προσκλήθηκες στην συνεστίαση κάποιου; Αυτό συνέβη επειδή δεν ἔδωσες το αντίτιμο τού δείπνου σ' αυτόν που προσκαλεί. Πουλά το δείπνο γιά έναν ἔπαινο ή γιά μιά υπηρεσία. Εάν σ' ενδιαφέρει, δώσε του το αντίτιμο γιά το οποίο πωλεῖται. Αν, όμως, κ' εκείνα θέλεις να μην δώσεις, και τούτα να λάβεις, είσαι ἀπληστος και αβέλτερος. Τίποτε, λοιπόν, δεν ἔχεις αντί γιά το δείπνο; Και βέβαια ἔχεις; το ότι δεν επαίνεσες εκείνον που δεν ήθελες και το ότι δεν εμποδίστηκες από τους δούλους που ἔχει στην είσοδό του.

κατ'

Είναι δυνατόν να καταλάβουμε την βούληση τής φύσης από τα πράγματα στα οποία δεν διαφέρουμε μεταξύ μας. Δηλαδή: όταν ο μικρός δούλος ενός ἄλλου ανθρώπου σπάσει το ποτήρι, ευθύς έχουμε πρόχειρο τον λόγο ότι «γίνονται και αυτά». Γνώριζε, λοιπόν, ότι όταν και το δικό σου σπάσει, πρέπει ν' αντιδράσεις ἔτσι, όπως θ' αντιδρούσες και όταν ἐσπαζει τού ἄλλου. Εφάρμισε το ίδιο και στα μεγαλύτερα θέματα. Πέθανε το τέκνο ή η γυναίκα ενός ἄλλου. Κανείς δεν υπάρχει που δεν θα πει ότι

27

εἶποι δτι «ἀνθρώπινον» ἀλλ' δταν τὸ αὐτοῦ τινος ἀποθάνη, εύθὺς «οἴμοι, τάλας ἔγω». ἐχρῆν δὲ μεμνῆσθαι, τί πάσχομεν περὶ ἄλλων αὐτὸ ἀκούσαντες.

1

Ωσπερ σκοπὸς πρὸς τὸ ἀποτυχεῖν οὐ τίθεται, οὕτως οὐδὲ κακοῦ φύσις ἐν κόσμῳ γίνεται. Εἰ μὲν τὸ σῶμά σου τις ἐπέτρεπε τῷ ἀπαντήσαντι, ἡγανάκτεις ἀν δτι δὲ σὺ τὴν γνώμην τὴν σεαυτοῦ ἐπιτρέπεις τῷ τυχόντι, ἵνα, ἐὰν λοιδορήσῃ τοι, ταραχθῇ ἐκείνη καὶ συγχυθῇ, οὐκ αἰσχύνῃ τούτου ἔνεκα;

2

Ἐκάστου ἔργου σκόπει τὰ καθηγούμενα καὶ τὰ ἀκόλουθα αὐτοῦ καὶ οὕτως ἔρχου ἐπ' αὐτό. εὶ δὲ μή, τὴν μὲν πρώτην προθύμως ἥξεις ἀτε μηδὲν τῶν ἔξης ἐντεθυμημένος, ὑστερον δὲ ἀναφανέντων δυσχερῶν τινῶν αἰσχρῶς ἀποστήσῃ. Θέλεις Ὁλύμπια νικῆσαι; κάγω, νὴ τοὺς θεούς κομψὸν γάρ ἔστιν. ἀλλὰ σκόπει τὰ καθηγούμενα καὶ τὰ ἀκόλουθα καὶ οὕτως ἅπτου τοῦ ἔργου. δεῖ σ' εὔτακτεῖν, ἀναγκοφορεῖν, ἀπέχεσθαι πεμπάτων, γυμνάζεσθαι πρὸς ἀνάγκην, ἐν ὥρᾳ τεταγμένῃ, ἐν καύματι, ἐν ψύχει, μὴ ψυχρὸν πίνειν, μὴ οἶνον, ὡς ἔτυχεν, ἀπλῶς ὡς ἵατρῷ παραδεδωκέναι σεαυτὸν τῷ ἐπιστάτῃ, είτα ἐν τῷ ἀγῶνι παρο-

αντό «είναι ανθρώπινο». Άλλά όταν πεθάνει ἔνας δικός του, ευθύς λέει: «αλίμονό μου, τον ταλαίπωρο!». Θα ἐπρεπε, όμως, να θυμόμαστε τι πάθαμε όταν το ίδιο ακούσαμε γιά κάποιους ἄλλους.

κζ'

Ὄπως ακριβώς δεν θέτουμε ἔναν σκοπό γιά ν' αποτύχουμε, ἐτοι δεν γίνεται στον κόσμο εκ φύσεως το κακό.

κη'

Εάν κάποιος παρέδιδε το σώμα σου στον πρώτο τυχόντα, θ' αγανακτούσες. Εσύ, λοιπόν, παραδίδεις την δική σου κρίση στον τυχόντα – ώστε εκείνη να ταραχθεί καὶ να συγχυθεί, αν αυτός σε λοιδορήσει – καὶ δεν αισχύνεσαι γι' αυτό;

κθ'

Ἐξέτασε τα προηγούμενα καὶ τα επακόλουθα καθενός ἔργου, καὶ μετά ανάλαβέ το. Άλλιώς, πρόθυμα θα το αρχίσεις, αφού κανένα επακόλουθο δεν σκέφτηκες, καὶ ύστερα, όταν θ' αναφανούν κάποιες δυσχέρεις, θα το παρατήσεις ντροπιασμένος. Θέλεις να νικήσεις στους Ολυμπιακούς; Κ' εγώ, μα τους Θεούς! Είναι κάτι κομψό. Άλλα σκέψου όσα προηγούνται καὶ όσα ακολουθούν, καὶ τότε ανάλαβε τὸ ἔργο. Πρέπει να πειθαρχείς, να τρέφεσαι με τ' αναγκαία, ν' απέχεις από τα γλυκίσματα, να γυμνάζεσαι αναγκαστικά, σε καθορισμένη ώρα, με καύσωνα, με ψύχος, να μην πίνεις ψυχρά ποτά, ούτε οίνο όποτε τύχει, να παραδώσεις απλά τον εαντό σου στον γυμναστή σου, σαν σε ια-

ρύσσεσθαι, ἔστι δὲ ὅτε χεῖρα ἐκβαλεῖν, σφυρὸν στρέψαι, πολλὴν ἄφην καταπιεῖν, ἔσθ' ὅτε μαστιγωθῆναι καὶ μετὰ τούτων πάντων νικηθῆναι. ταῦτα ἐπισκεψάμενος, ἀν̄ ἔτι θέλης, ἔρχουν ἐπὶ τὸ ἀθλεῖν. εἰ δὲ μῆ, ὡς τὰ παιδία ἀναστραφήσῃ, ἢ νῦν μὲν παλαιστὰς παῖζει, νῦν δὲ μονομάχους, νῦν δὲ σαλπίζει, εἴτα τραγῳδεῖ οὕτω καὶ σὺ νῦν μὲν ἀθλητής, νῦν δὲ μονομάχος, εἴτα δήτωρ, εἴτα φιλόσοφος, δῆλη δὲ τῇ ψυχῇ οὐδένεν ἀλλ' ὡς πίθηκος πᾶσαν θέαν, ἥν ἀν̄ ἰδης, μιμῆ καὶ ἄλλο ἐξ ἄλλου σοὶ ἀρέσκει. οὐ γὰρ μετὰ σκέψεως ἥλθες ἐπί τι οὐδὲ περιοδεύσας, ἀλλ' εἰκῇ καὶ κατὰ ψυχρὰν ἐπιθυμίαν. οὕτω θεασάμενοί τινες φιλόσοφον καὶ ἀκούσαντες οὕτω τινὸς λέγοντος, ὡς Εὐφράτης λέγει (καίτοι τίς οὕτω δύναται εἰπεῖν, ὡς ἐκεῖνος;), θέλουσι καὶ αὐτὸι φιλοσοφεῖν. ἀνθρωπε, πρῶτον ἐπίσκεψαι, ὅποισν ἔστι τὸ πρᾶγμα εἴτα καὶ τὴν σεαυτοῦ φύσιν κατάμαθε, εἰ δύνασαι βαστάσαι. πενταθλος εἶναι βούλει ἢ παλαιστῆς; ἵδε σεαυτοῦ τοὺς βραχίονας, τοὺς μηρούς, τὴν δσφὺν κατάμαθε. ἄλλος γὰρ πρὸς ἄλλο πέφυκε. δοκεῖς, δτι ταῦτα ποιῶν ὡσαύτως δύνασαι ἐσθίειν, ὡσαύτως πίνειν, δμοίως δρέγεοθαι, δμοίως δυσαρεστεῖν; ἀγρυπνῆσαι δεῖ, πονῆσαι, ἀπὸ τῶν οἰκείων ἀπελθεῖν, ὑπὸ παιδαρίου καταφρονηθῆναι, ὑπὸ τῶν ἀπαντώντων καταγελασθῆναι, ἐν παντὶ ἥττον ἔχειν, ἐν τιμῇ, ἐν ἀρχῇ, ἐν δίκῃ, ἐν πραγματίῳ πα-

τρό, κ' ἐπειτα, στὸν αγώνα, θα υποσκάπτεσαι, κάποτε θα εξαρθρώσεις τὸ χέρι σου, θα διαστρέψεις τὸν αστράγαλό σου, θα καταπιεῖς πολλή σκόνη, κάποτε θα μαστιγωθεῖς καὶ, μετά απ' όλα τούτα, θα νικηθείς. Αφού αυτά καλοσκεφτείς, αν ακόμη τὸ θέλεις, ξεκίνα την ἀθλησθ. Αν όχι, θα παλινωδείς σαν τα παιδιά, που πότε παίζουν τους παλαιστές, πότε τους μονομάχους, πότε σαλπίζουν, ἐπειτα παίζουν θέατρο. Ἐτσι κ' εσύ: πότε είσαι αθλητής, πότε μονομάχος, ἐπειτα ρήτορας, ἐπειτα φιλόσοφος, αλλά τίποτε με όλη την ψυχή σου. Σαν πίθηκος, λοιπόν, μιμείσαι οτιδήποτε τύχει να δεις, καὶ σου αρέσει το ἔνα μετά το ἄλλο, γιατί σε τίποτε δεν κατέληξες μετά απὸ σκέψη, ούτε το εξέτασες από παντού, αλλά επιλέγεις ἀσκοπα καὶ με ψυχρή επιθυμία. Ἐτσι και κάποιοι που είδαν ἐναν φιλόσοφο καὶ που ἀκουσαν κάποιον να μιλά, όπως μιλά ο Ευφράτης⁶ – αν και ποιός δύναται να μιλήσει όπως εκείνος; – θέλουν και οι ίδιοι να γίνουν φιλόσοφοι. Ἀνθρωπε, πρώτα εξέτασε τι ακριβώς είναι αυτό το πράγμα. Ἐπειτα μάθε και την δική σου φύση: αν δύνασαι να το αντέξεις. Επιθυμείς ν' ασχοληθείς με τὸ πένταθλο ἢ με την πάλη; Δες τους βραχίονές σου, τους μηρούς, δοκίμασε την οσφύ σου. Καθένας για κάτι ἄλλο γεννήθηκε. Θεωρείς ότι, κάνοντας αυτά, με τὸν ίδιο τρόπο δύνασαι να τρως, με τὸν ίδιο τρόπο να πίνεις, ομοίως να ορέγεσαι, ομοίως να δυσαρεστείσαι; Πρέπει ν' αγρυπνείς, να καταπονείσαι, ν' απομακρυνθείς απ' τους οικείους σου, να καταφρονηθείς απὸ ἔνα παιδάριο, να καταγελαστείς απ' όλους, να μειονεκτείς σε όλα, στις τιμές, στ' αξιώματα, στην δικαιοσύνη, σε κάθε μικροπράγμα. Αυτά πρέπει να καλοσκε-

ντί. ταῦτα ἐπίσκεψαι. εἰ θέλεις ἀντικαταλλάξασθαι τούτων ἀπάθειαν, ἐλευθερίαν, ἀταραξίαν εἰ δὲ μή, μὴ προσάγαγε. μὴ ως τὰ παιδία νῦν φιλόσοφος, ὑστερὸν δὲ τελώνης, εἴτα δόγτωρ, εἴτα ἐπίτροπος Καίσαρος. ταῦτα οὐ συμφωνεῖ. ἔνα σε δεῖ ἄνθρωπον ἢ ἀγαθὸν ἢ κακὸν εἶναι ἢ τὸ ἡγεμονικόν σε δεῖ ἐξεργάζεσθαι τὸ σαντοῦ ἢ τὸ ἀκτὸς ἢ περὶ τὰ ἔσω φιλοτεχνεῖν ἢ περὶ τὰ ἔξω τοῦτ' ἔστιν ἢ φιλοσόφου τάξιν ἐπέχειν ἢ ἴδιωτον.

30
I

Τὰ καθήκοντα ως ἐπίπαν ταῖς σχέσεσι παραμετρεῖται. πατήρ ἔστιν ὑπαγορεύεται ἐπιμελεῖσθαι, παραχωρεῖν ἀπάντων, ἀνέχεσθαι λοιδοροῦντος, παίοντος. «ἄλλὰ πατήρ κακός ἔστι». μῆτρα οὖν πρὸς ἀγαθὸν πατέρα φύσει φκειώθης; ἀλλὰ πρὸς πατέρα. «οὐ ἀδελφὸς ἀδικεῖ.» τῆρει τοιγαροῦν τὴν τάξιν τὴν σεαντοῦ πρὸς αὐτὸν μηδὲ σκόπει, τί ἐκεῖνος ποιεῖ, ἀλλὰ τί σοὶ ποιήσαντι κατὰ φύσιν ἢ σὴν ἔξει προαίρεσις σὲ γὰρ ἄλλος οὐ βλάψει, ἀν μὴ σὺ θέλῃς τότε δὲ ἔσῃ βεβλαμμένος, δταν ὑπολάβης βλάπτεσθαι. οὕτως οὖν ἀπὸ τοῦ γείτονος, ἀπὸ τοῦ πολίτου, ἀπὸ τοῦ στρατηγοῦ τὸ καθῆκον εὑρήσεις, ἐὰν τὰς σχέσεις ἐθίζῃ θεωρεῖν.

31
I

Τῆς περὶ τοὺς θεοὺς εὐσέβείας ἵσθι δτι τὸ κυριώτατον ἐκεῖνό ἔστιν, δρθὰς ὑπολήψεις περὶ αὐ-

φτείς, αν θέλεις μ' αυτά ν' ανταλλάξεις την απάθεια, την ελευθερία, την αταραξία. Ειδεμή, μην τα πλησιάζεις, μην γίνεσαι σαν τα παιδιά: τώρα φιλόσοφος, ύστερα τελώνης, ἐπειτα ρήτορας, ἐπειτα επίτροπος τού Καίσαρα. Αυτά δεν συμφωνούν μεταξύ τους. Ένας ἀνθρωπος πρέπει να είσαι: αγαθός ή κακός. Ή το ηγεμονικό μέρος τῆς ψυχῆς σου πρέπει να επεξεργάζεσαι ή τα εξωτερικά πράγματα. Ή γιά τα εσωτερικά πράγματα να εργάζεσαι ή γιά τα εξωτερικά. Δηλαδή: να κατέχεις ή θέση φιλοσόφου ή θέση κοινού ανθρώπου.

λ'

Κατά το πλείστον, τα καθήκοντα προσμετρούνται ως προς τις σχέσεις μας. Έχεις πατέρα. Υπαγορεύεται να τον επιμελείσαι, να υποχωρείς σε όλα, να τον ανέχεσαι όταν σε λοιδορεί ή σε χτυπά. «Είναι κακός πατέρας». Μήπως, όμως, η φύση σου έδωσε αγαθό πατέρα; Όχι. Σού έδωσε πατέρα. «Ο αδελφός με αδικεύ. Τίρησε την δική σου στάση απέναντί του. Μην εξετάζεις τι κάνει εκείνος, αλλά τι θα κάνεις εσύ ώστε η προαίρεσή σου να ενεργεί σύμφωνα με την φύση. Άλλος εσένα δεν θα βλάψει, αν εσύ δεν θέλεις. Τότε θα υποστείς βλάβη, όταν θεωρήσεις ότι βλάπτεσαι. Έτσι, λοιπόν, θα βρεις τι πρέπει να περιμένεις από τον γείτονα, από τον συμπολίτη, από τον στρατηγό, αν εθιστείς να εξετάζεις τις σχέσεις σου.

λα'

Να ξέρεις ότι το κυριότατο ως προς την ευσέβεια προς τους Θεούς είναι τούτο: να έχεις ορθές αντιλήψεις⁷ γι' αυτούς, δηλα-

τῶν ἔχειν ὡς δύντων καὶ διοικούντων τὰ δλα καλῶς καὶ δικαίως καὶ σαυτὸν εἰς τοῦτο κατατεταχέναι, τὸ πείθεσθαι αὐτοῖς καὶ εἶκεν πᾶσι τοῖς γινομένοις καὶ ἀκολουθεῖν ἐκόντα ὡς ὑπὸ τῆς ἀρίστης γνώμης ἐπιτελουμένοις. οὕτω γὰρ οὐ μέμψη ποτὲ τοὺς θεοὺς οὕτε ἐγκαλέσεις ὡς ἀμελούμενος. ἄλλως δὲ οὐχ οἶδόν τε τοῦτο γίνεσθαι, ἐὰν μὴ ἄρης ἀπὸ τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν καὶ ἐν τοῖς ἐφ' ἡμῖν μόνοις θῆς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν. ὡς, ὅτι γέ τι ἐκείνων ὑπολάβης ἀγαθὸν ἢ κακόν, πᾶσα ἀνάγκη, δταν ἀποτυγχάνης ὅν θέλεις καὶ περιπίπτης οἵς μὴ θέλεις, μέμψασθαί σε καὶ μισεῖν τοὺς αἴτιους. πέφυκε γὰρ πρὸς τοῦτο πᾶν ζῷον τὰ μὲν βλαβερὰ φαινόμενα καὶ τὰ αἴτια αὐτῶν φεύγειν καὶ ἐκτρέπεσθαι, τὰ δὲ ὠφέλιμα καὶ τὰ αἴτια αὐτῶν μετιέναι τε καὶ τεθητέναι. ἀμήχανον οὖν βλάπτεσθαί τινα οἰδμενον χαίρειν τῷ δοκούντι βλάπτειν, ὥσπερ καὶ τὸ αὐτῇ τῇ βλάβῃ χαίρειν ἀδύνατον. ἔνθεν καὶ πατὴρ ὑπὸ νίον λοιδορεῖται, δταν τῶν δοκούντων ἀγαθῶν εἶναι τῷ παιδὶ μὴ μεταδιδῷ καὶ Πολυνείκην καὶ Ἐτεοκλέα τοῦτ' ἐποίησε πολεμίους ἀλλήλοις τὸ ἀγαθὸν οἰεσθαι τὴν τυραννίδα. διὰ τοῦτο καὶ ὁ γεωργὸς λοιδορεῖ τοὺς θεούς, διὰ τοῦτο ὁ ναύτης, διὰ τοῦτο ὁ ἐμπορος, διὰ τοῦτο οἱ τὰς γυναικας καὶ τὰ τέκνα ἀπολλύντες. ὅπου γὰρ τὸ συμφέρον, ἐπεὶ καὶ τὸ εὐσεβές. ὥστε, δστις ἐπιμελεῖται

δή ὅτι υπάρχουν καὶ διοικούν το σύμπαν ωραία καὶ δίκαια. Να τάξεις τον εαυτό σου σε τούτο: να πειθαρχείς σ' αυτούς και ν' αποδέχεσαι όλα όσα γίνονται, κ' εκούσια να τ' ακολουθείς, σαν να επιτελούνται όλα από την ἀριστη διάνοια. Έτσι, ούτε θα μεμφθείς ποτέ τους Θεούς ούτε θα τους εγκαλέσεις ως αμελούμενος. Αλλιώς, λοιπόν, δεν μπορεί να γίνει τούτο, παρά μόνον αν ἀρεις το αγαθό και το κακό απ' όσα δεν εξαρτώνται από εμάς και το θέσεις μόνον σε όσα εξαρτώνται από εμάς. Αν εκλάβεις ως αγαθό ή κακό κάτι από τα πρώτα, κατ' απόλυτη ανάγκη θα μεμφθείς και θα μισήσεις τους υπαίτιους όταν αποτύχεις σε όσα θέλεις και περιπέσεις σε όσα δεν θέλεις. Εκ φύσεως κάθε ζωντανό ον τείνει ν' αποφεύγει και να εκτρέπεται απ' όσα φαίνονται βλαβερά, καθώς και από τις αιτίες τους, ενώ τα ωφέλιμα, καθώς και τις αιτίες τους, τα επιζητεί και τα σέβεται. Είναι, λοιπόν, αδιανόητο γιά κάποιον να θεωρεί ότι βλάπτεται και να χαίρεται μ' αυτό που ο ίδιος νομίζει ότι τον βλάπτει, όπως ακριβώς είναι αδύνατο να χαίρεται και με την ίδια την βλάβη. Γι' αυτό και ο πατέρας λοιδορείται απ' τον γιό, όταν δεν μεταδίδει στο παιδί του από εκείνα που θεωρούνται αγαθά. Αυτό έκανε πολέμιους μεταξύ τους τον Πολυνείκη και τον Ετεοκλή⁸: το ότι θεώρησαν αγαθό πράγμα την τυραννίδα. Γι' αυτό και ο γεωργός λοιδορεί τους Θεούς, γι' αυτό και ο ναύτης, γι' αυτό και ο ἐμπόρος, γι' αυτό και όσοι χάνουν τις γυναικες και τα παιδιά τους, επειδή όπου βρίσκεται το συμφέρον, εκεί βρίσκεται και η ευσέβεια. Άρα, όποιος επιμελεῖται όπως πρέπει την όρεξη και την

τοῦ ὀρέγεσθαι ὡς δεῖ καὶ ἐκκλίνειν, ἐν τῷ αὐτῷ
 5 καὶ εὐσεβείας ἐπιμελεῖται. σπένδειν δὲ καὶ θύειν
 καὶ ἀπάρχεσθαι κατὰ τὰ πάτρια ἐκάστοτε προ-
 σήκει καθαρῶς καὶ μὴ ἐπισεσυρμένως μηδὲ ἀμε-
 λῶς μηδέ γε γλίσχως μηδὲ ὑπὲρ δύναμιν.
 32 1 Ὄταν μαντικῇ προσίης, μέμνησο, δτι, τί μὲν ἀπο-
 βῆσται, οὐκ οἶδας, ἀλλὰ ἥκεις ὡς παρὰ τοῦ μά-
 ντεως αὐτὸ πενσόμενος, δποῖον δέ τι ἔστιν, ἐλῆ-
 λυθας εἰδώς, εἴπερ εἴ φιλόσοφος. εἰ γάρ ἔστι τι
 2 τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν, πᾶσα ἀνάγκη μήτε ἀγαθὸν αὐ-
 τὸ είναι μήτε κακόν. μὴ φέρε οὖν πρὸς τὸν μά-
 ντιν ὅρεξιν ἡ ἐκκλισιν μηδὲ τρέμων αὐτῷ πρό-
 σει, ἀλλὰ διεγνωκώς, δτι πᾶν τὸ ἀποβησόμενον
 ἀδιάφορον καὶ οὐδὲν πρὸς σέ, δποῖον δ' ἀν ἦ, ἔ-
 σται αὐτῷ χρήσασθαι καλῶς καὶ τοῦτο οὐθεὶς
 κωλύσει. Θαῷδων οὖν ὡς ἐπὶ συμβούλους ἔρχουν
 τοὺς θεούς καὶ λοιπόν, δταν τί σοι συμβουλευ-
 3 θῇ, μέμνησο τίνας συμβούλους παρέλαβες καὶ τί-
 νων παρακούσεις ἀπειθήσας. ἔρχουν δὲ ἐπὶ τὸ μα-
 ντεύεσθαι, καθάπερ ἡξίου Σωκράτης, ἐφ' ὃν ἡ
 πᾶσα σκέψις τὴν ἀναφορὰν εἰς τὴν ἐκβασιν ἔχει
 καὶ οὗτε ἐκ λόγου οὔτε ἐκ τέχνης τινὸς ἄλλης ἀ-
 φορμαὶ δίδονται πρὸς τὸ συνιδεῖν τὸ προκείμε-
 νον ὥστε, δταν δεήσῃ συγκινδυνεῦσαι φίλῳ ἢ
 πατρίδι, μὴ μαντεύεσθαι, εἰ συγκινδυνευτέον.

έκκλιση, ταυτόχρονα επιμελείται καὶ την ευσέβεια. Πάντοτε, ομως, ταιριάζει να κάνεις σπονδές και θυσίες⁹ και να προσφέ-
 ρεις τις απαρχές – κατά τα πάτρια ἔθιμα – με καθαρότητα και
 χωρίς νωθρότητα, χωρίς αμέλεια, ούτε φειδωλά ούτε πάνω απ'
 τις δυνατότητές σου.

λβ'

Όταν προσφεύγεις στην μαντική τέχνη, να θυμάσαι ότι δεν γνωρίζεις τι θα συμβεί στο τέλος, αλλά ότι ήρθες γιά να το πλη-
 ροφορηθείς από τον μάντη. Αν, ομως, είσαι φιλόσοφος, ήρθες γνωρίζοντας γιά ποιό πράγμα πρόκειται. Αν είναι κάτι απ' όσα δεν εξαρτώνται από εμάς, κατ' απόλυτη ανάγκη αυτό δεν είναι μήτε αγαθό μήτε κακό. Μην φέρνεις, λοιπόν, στον μάντη ούτε την ὄρεξη ούτε την ἐκκλισή σου, ούτε να τον πλησιάζεις τρέμοντας, αλλά γνωρίζοντας ότι, καθετί που θα συμβεί, είναι αδιά-
 φορο και ανεξάρτητο από εσένα, και όποιο και να είναι, ο ίδιος θα το χρησιμοποιήσεις καλώς και κανείς δεν θα σε κωλύσει σ' αυτό. Πίγαινε, λοιπόν, στους Θεούς με θάρρος, σαν να πηγαί-
 νεις σε συμβούλους. Στην συνέχεια, όταν σου δοθεί κάποια συμβούλη, θυμήσου ποιούς συμβούλους παρέλαβες και ποιούς θα παρακούσεις, αν απειθαρχήσεις. Να προσφεύγεις, λοιπόν, στην μαντική τέχνη – όπως ακριβώς αξίωνε ο Σωκράτης – γιά όσα πράγματα ολόκληρη η σκέψη σου ἔχει την αναφορά της στην ἐκβασή τους, και ούτε από τον συλλογισμό ούτε από κά-
 ποια ἄλλη τέχνη δίνονται οι αφορμές γιά να ἔχεις μιά ιδέα περί τού προκειμένου ώστε, όταν χρειαστεί να συγκινδυνεύσεις με φίλο ή με την πατρίδα, μην χρησιμοποιείς την μαντική τέχνη,

33

2

3

4

6

καὶ γὰρ ἂν προείπῃ σοι δὲ μάντις φαῦλα γεγονέ-
ναι τὰ ιερά, δῆλον ὅτι θάνατος σημαίνεται ἢ πή-
ρωσις μέρους τινὸς τοῦ σώματος ἢ φυγὴ ἀλλ᾽ αἰ-
ρεῖ δὲ λόγος καὶ σὺν τούτοις παρίστασθαι τῷ φί-
λῳ καὶ τῇ πατρίδι συγκινδυνεύειν. τοιγαροῦν
τῷ μείζονι μάντει πρόσεχε, τῷ Πυθίῳ, δὲ ἔξεβαλε
τοῦ ναοῦ τὸν οὐ βοηθήσαντα ἀναιρουμένῳ τῷ
φίλῳ. Τάξον τινὰ ἥδη χαρακτῆρα σαντῷ καὶ τύ-
πον, δὲν φυλάξεις ἐπὶ τε σεαυτοῦ ὅν καὶ ἀνθρώ-
ποις ἐντυγχάνων. καὶ σιωπὴ τὸ πολὺ ἔστω ἢ λα-
λείσθω τὰ ἀναγκαῖα καὶ δι' ὀλίγων. σπανίως δέ
ποτε καιροῦ παρακαλοῦντος ἐπὶ τῷ λέγειν λέξον
μέν, ἀλλὰ περὶ οὐδενὸς τῶν τυχόντων μὴ περὶ
μονομαχιῶν, μὴ περὶ ἵπποδρομιῶν, μὴ περὶ ἀ-
θλητῶν, μὴ περὶ βρωμάτων ἢ πομάτων, τῶν ἐκα-
σταχοῦ, μάλιστα δὲ μὴ περὶ ἀνθρώπων ψέγων ἢ
ἐπαινῶν ἢ συγκρίνων. ἂν μὲν οὖν οἵσις τε ἡς, με-
τάγαγε τοῖς σοὶς λόγοις καὶ τοὺς τῶν συνόντων
ἐπὶ τὸ προσῆκον. εἰ δὲ ἐν ἀλλοφύλοις ἀπολη-
φθεὶς τύχοις, σιώπα. γέλως μὴ πολὺς ἔστω μηδὲ
ἐπὶ πολλοῖς μηδὲ ἀνειμένος. δροκον παραίτησαι,
εἰ μὲν οἶόν τε, εἰς ἄπαν, εἰ δὲ μή, ἐκ τῶν ἐνό-
ντων. ἔστιάσεις τὰς ἔξω καὶ ἰδιωτικὰς διαιρού-
ον ἐὰν δέ ποτε γίνηται καιρός, ἐντετάσθω σοι ἡ
προσοχή, μήποτε ἄρα ὑπορρυῆς εἰς ἰδιωτισμόν.

ρωτώντας αν πρέπει να συγκινδυνεύσεις επειδή, αν ο μάντης προβλέψει ότι η θυσία σου δεν έχει ευνοϊκή έκβαση, είναι πρόδηλο ότι σημαίνεται θάνατος ἢ ακρωτηριασμός κάποιου μέρους τού σώματός σου ἢ εξορία. Ο συλλογισμός, όμως, αναδέχεται ότι – παρ' ὅλ' αυτά – θα συμπαρασταθείς στον φίλο και θα συγκινδυνεύσεις με την πατρίδα. Πρόσεξε, λοιπόν, τον μέγιστο μάντη, τον Πύθιο¹⁰, που εξέβαλε από τον ναό του εκείνον, ο οποίος δεν βοήθησε τον φίλο του που δολοφονούνταν.

λγ'

Καθόρισε από τώρα γιά τον εαυτό σου έναν χαρακτήρα και τύπο, τον οποίο θα διαφυλάττεις και όταν βρίσκεσαι με τον εαυτό σου και όταν βρίσκεσαι με άλλους ανθρώπους. Τον περισσότερο καιρό να σιωπάς ἢ να λες τ' αναγκαία με λίγα λόγια. Σπάνια, όταν σου δοθεί ευκαιρία γιά να μιλήσεις, μιλησε, αλλά γιά τίποτε τυχαίο. Ούτε γιά μονομαχίες ούτε γιά υποδρομίες ούτε γιά αθλητές ούτε γιά τροφές ἢ ποτά – θέματα που συζητιούνται παντού – και μάλιστα ούτε γι' ανθρώπους, ψέγοντας ἢ επαινώντας ἢ συγκρίνοντάς τους. Αν σου είναι δυνατό, οδήγησε με τα λόγια σου προς το κατάλληλο θέμα τα λόγια των συντρόφων σου. Αν τύχει ν' απομείνεις μεταξύ ξένων, σώπα. Μην γελάς πολύ, ούτε γιά πολλά πράγματα ούτε ακράτητα. Παραιτήσου από όρκους. Αν σου είναι δυνατό, τελείως. Αν όχι, όσο μπορείς. Ν' αποκρούεις τις συνεστιάσεις που δεν σχετίζονται με την φιλοτοφία και που αφορούν τους κοινούς ανθρώπους. Αν έρθει κάποτε ο καιρός, να εντείνεις την προσοχή σου, ώστε να μην υπορρεύσεις στην θέση των κοινών ανθρώπων. Γνώριζε, λοιπόν,

7 ίσθι γάρ, δτι, ἐὰν δέ ἔταιρος ἡ μεμολυσμένος, καὶ τὸν συνανατριβόμενον αὐτῷ συμμολύνεσθαι ἀνάγκη, καὶν αὐτὸς ὁν τύχῃ καθαρός. τὰ περὶ τὸ σῶμα μέχρι τῆς χρείας ψιλῆς παραλάμβανε, οἶον τροφάς, πόμα, ἀμπεχόνην, οἰκίαν, οἰκετίαν τὸ δὲ πρὸς δόξαν ἡ τρυφὴν ἄπαν περίγραφε. περὶ 8 ἀφροδίσια εἰς δύναμιν πρὸς γάμου καθαρευτέον ἀπτομένῳ δὲ ὁν νόμιμόν ἐστι μεταληπτέον. μὴ μέντοι ἐπαχθῆς γίνοντος τοῖς χωμένοις μηδὲ ἐλεγκτικός μηδὲ πολλαχοῦ τὸ δτι αὐτὸς οὐ χρῆ, παράφερε. ἐὰν τίς σοι ἀπαγγείλῃ δτι δεῖνά σε κακῶς λέγει, μὴ ἀπολογοῦ πρὸς τὰ λεχθέντα, ἀλλ' ἀποκρίνουν διότι «ἡγγοί γὰρ τὰ ἄλλα τὰ προσντα μοι κακά, ἐπεὶ οὐκ ἀν ταῦτα μόνα ἔλεγεν». εἰς 9 τὰ θέατρα τὸ πολὺ παριέναι οὐκ ἀναγκαῖον. εἰ δέ ποτε καιρὸς εἴη, μηδὲν σπουδάζων φαίνον ἡ σεαυτῷ, τοῦτ' ἔστι. Θέλε γίνεσθαι μόνα τὰ γινόμενα καὶ νικᾶν μόνον τὸν νικᾶνταί οὕτω γὰρ οὐκ ἐμποδισθήσῃ. βοῆς δὲ καὶ τοῦ ἐπιγελάν τινι ἡ ἐπὶ πολὺ συγκινεῖσθαι παντελῶς ἀπέχουν. καὶ μετὰ τὸ ἀπαλλαγῆναι μὴ πολλὰ περὶ τῶν γεγενη- 10 μένων διαλέγον, δσα μὴ φέρει πρὸς τὴν σὴν ἐπανόρθωσιν ἐμφαίνεται γὰρ ἐκ τοῦ τοιούτου, δτι ἐθαύμασας τὴν θέαν. εἰς ἀκροάσεις τινῶν μὴ εἰ- 11 κῇ μηδὲ ὁρίως πάριθι παριών δὲ τὸ σεμνὸν καὶ τὸ εὐσταθὲς καὶ ἄμα ἀνεπαχθὲς φύλασσε. δταν

ότι εάν ο εταίρος είναι μολυσμένος, κατ' ανάγκη μολύνεται κοντά του και αυτός που τον συναναστρέφεται, ακόμη και αν τύχει να είναι καθαρός. Τ' απαραίτητα γιά το σώμα να τα παίρνεις στον βαθμό που τα χρειάζεσαι, όπως τις τροφές, το ποτό, το αμπέχον, την οικία, τον υπηρέτη. Διάγραψε όλα όσα αποβλέπουν στην δόξα ή στην τρυφή. Ως προς τις αφροδίσιες απολαύσεις, μείνε κατά το δυνατόν καθαρός προ τού γάμου. Αν δοκιμάσεις, κάνε όσα είναι νόμιμα. Σ' αυτούς, που κάνουν χρήση των αφροδισίων απολαύσεων, μην γίνεσαι φορτικός ούτε ελεγκτικός. Ούτε παντού ν' αναφέρεις ότι ο ίδιος δεν κάνεις χρήση αυτών. Αν κάποιος σου αναγγείλει ότι ο δείνα σε κακολογεί, μην απολογείσαι γιά τα λεχθέντα, αλλ' αποκρίσου ότι «το κάνει επειδή αγνοεί τα υπόλοιπα ελαττώματά μου, αλλιώς δεν θα ἐλεγε μόνον τούτα». Δεν είναι αναγκαίο να πολυσυχνάζεις στα θέατρα. Αν έρθει κάποτε ο καιρός, δείξε ότι δεν σ' ενδιαφέρει κανείς άλλος, παρά ο εαυτός σου. Δηλαδή: θέλε να γίνονται μόνον όσα γίνονται, και να νικά μόνον όποιος νικά. Έτσι, λοιπόν, δεν θα συναντάς εμπόδια. Παντελώς ν' απέχεις από την βοή και από τα γέλια σε βάρος κάποιου και από τις μεγάλες συγκινήσεις, και αφού απαλλαγείς από αυτά, μην λες πολλά γιά όσα έχουν γίνει, τόσα που δεν θα συμβάλουν στην επανόρθωσή σου, γιατί από μιά τέτοια αντίδραση θ' αφήσεις την εντύπωση ότι θαύμασες το θέαμα. Μην παρευρίσκεσαι ούτε ἀσκοπα ούτε εύκολα σε ακροάσεις διαφόρων. Αν παρευρεθείς, διαφύλαξε την σεμνότητα και την ευστάθειά σου, και συνάμα μην γίνεσαι φορτικός. Όταν

13

14

15

16

34

1

τινὶ μέλλης συμβαλεῖν, μάλιστα τῶν ἐν ὑπεροχῇ δοκούντων, πρόβαλε σαντῷ, τί ἂν ἐποίησεν ἐν τούτῳ Σωκράτης ἡ Ζήνων, καὶ οὐκ ἀπορήσεις τοῦ χρήσασθαι προσηκόντως τῷ ἐμπεσόντι. ὅταν φοιτᾶς πρός τινα τῶν μέγα δυναμένων, πρόβαλε, ὅτι οὐκ εὐρήσεις αὐτὸν ἔνδον, ὅτι ἀποκλεισθῆσῃ, ὅτι ἐντιναχθήσονταί σοι αἱ θύραι, ὅτι οὐ φροντιεῖ σου. καὶ σὺν τούτοις ἐλθεῖν καθήκη, ἐλθὼν φέρε τὰ γινόμενα καὶ μηδέποτε εἰπῆς αὐτὸς πρός ἔαυτὸν ὅτι «οὐκ ἦν τοσούτου» ἵδιωτικὸν γὰρ καὶ διαβεβλημένον πρός τὰ ἐκτός. ἐν ταῖς διμιλίαις ἀπέστω τὸ ἔαυτοῦ τινῶν ἔργων ἡ κινδύνων ἐπὶ πολὺ καὶ ἀμέτως μεμνῆσθαι. οὐ γάρ, ὡς σοὶ ἥδυ ἐστι τὸ τῶν σῶν κινδύνων μεμνῆσθαι, οὕτω καὶ τοῖς ἄλλοις ἥδυ ἐστι τὸ τῶν σοὶ συμβεβηκότων ἀκούειν. ἀπέστω δὲ καὶ τὸ γέλωτα κινεῖν δλισθηρὸς γὰρ ὁ τρόπος εἰς ἵδιωτισμὸν καὶ ἄμα ἴκανὸς τὴν αἰδῶ τὴν πρὸς σὲ τῶν πλησίον ἀνιέναι. ἐπισφαλὲς δὲ καὶ τὸ εἰς αἰσχολογίαν προελθεῖν. ὅταν οὖν τι συμβῇ τοιοῦτον, ἀν μὲν εὔκαιρον ἥ, καὶ ἐπίπληξον τῷ προελθόντι εἰ δὲ μή, τῷ γε ἀποσιωπῆσαι καὶ ἐρυθριασταὶ καὶ σκυθρωπάσαι δῆλος γίνουν δυσχεραινων τῷ λόγῳ.

‘Οταν ἥδονῆς τινος φαντασίαν λάβῃς, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων, φύλασσε σαντόν, μὴ συναρπα-

πρόκειται να συναντήσεις κάποιον – και μάλιστα από εκείνους που θεωρούνται ότι υπερέχουν – φέρε στον νου σου τι θα ἔκανε σ' αυτή την περίπτωση ο Σωκράτης ἢ ο Ζήνων¹¹, και δεν θα βρεθείς σε αμηχανία ως προς το πώς ταιριάζει να χειριστείς το περιστατικό. Όταν επισκέπτεσαι κάποιον από εκείνους που ἔχουν μεγάλη δύναμη, φέρε στον νου σου ότι δεν θα τον βρεις κατ' οίκον, ότι θα σε κλείσουν απ' ἔξω, ότι θα σου κλείσουν τις θύρες κατά πρόσωπο, ότι δεν θ' ασχοληθεί μαζί σου. Αν, παρ' όλ' αυτά, οφείλεις να πας, πήγαινε και υπόφερε αυτά που γίνονται και ποτέ μην πεις ο ίδιος στον εαυτό σου ότι «δεν ἀξίζε τον κόπο», γιατί αυτό είναι χαρακτηριστικό κοινού ανθρώπου και ευεπηρέαστου από τα εξωτερικά πράγματα. Στις συνομιλίες απόφευγε να μνημονεύεις για πολλή ώρα και χωρίς μέτρο τα ἔργα ἡ τους κινδύνους σου, γιατί δεν είναι τόσο ευχάριστο στους ἄλλους ν' ακούν όσα σου συνέβησαν, όσο ευχάριστο είναι σ' εσένα να μνημονεύεις τους κινδύνους σου. Απόφευγε την πρόκληση γέλιου, γιατί αυτή η συμπεριφορά διολισθαίνει προς εκείνη των κοινών ανθρώπων, και συνάμα είναι ικανή να ἀρει τον σεβασμό των πλησίον σου προς εσένα. Ωστόσο, είναι επισφαλές να περιπέσει κάποιος και σ' αισχρολογία. Όταν συμβεί κάτι τέτοιο, αν ἔχεις την ευκαιρία, επίπληξε εκείνον που περιέπεσε σ' αισχρολογία. Αν όχι, σιωπώντας κ' ερυθριάζοντας και σκυθρωπάζοντας δήλωσε ότι δυσαρεστήθηκες μ' αυτά τα λόγια.

λδ'

‘Οταν προσλάβεις κάποια ηδονική φαντασίωση, φύλαξε τον εαυτό σου – όπως ακριβώς και με τις ἄλλες φαντασίωσεις – γιά

35

ι

36

ι

σθῆς ύπ' αὐτῆς ἀλλ' ἐκδεξάσθω σε τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀναβολὴν τινα παρὰ σεαυτοῦ λάβε. ἔπειτα μνήσθητι ἀμφοτέρων τῶν χρόνων, καθ' ὃν τε ἀπολαύσεις τῆς ἡδονῆς, καὶ καθ' ὃν ἀπολαύσας ὑστερον μετανοήσεις καὶ αὐτὸς σεαυτῷ λοιδορήσῃ καὶ τούτοις ἀντίθετος δπως ἀποσχόμενος χαιρόσεις καὶ ἐπαινέσεις αὐτὸς σεαυτόν. ἐὰν δέ σοι καιρὸς φανῇ ἄψασθαι τοῦ ἔργου, πρόσεχε, μὴ ἡττηση σε τὸ προσηγένες αὐτοῦ καὶ ἥδυν καὶ ἐπαγωγόν ἀλλ' ἀντιτίθει, πόσῳ ἀμεινον τὸ συνειδέναι σεαυτῷ ταύτην τὴν νίκην νενικηστί.

Όταν τι διαγνούς, δτι ποιητέον ἐστί, ποιῆς, μηδέποτε φύγης ὄφθηναι πράσσων αὐτός, καὶ ἀλλοῖν τι μέλλωσιν οἱ πολλοὶ περὶ αὐτοῦ ὑπολαμβάνειν. εἰ μὲν γὰρ οὐκ ὁρθῶς ποιεῖς, αὐτὸς τὸ ἔργον φεῦγε εἰ δὲ ὁρθῶς, τί φοβῇ τοὺς ἐπιπλήξοντας οὐκ ὁρθῶς;

Ως τὸ «ἡμέρα ἐστί» καὶ «νύξ ἐστι» πρὸς μὲν τὸ διεξευγμένον μεγάλην ἔχει ἀξίαν, πρὸς δὲ τὸ συμπεπλεγμένον ἀπαξίαν, οὕτω καὶ τὸ τὴν μείζω μερίδα ἐκλεξασθαι πρὸς μὲν τὸ σῶμα ἔχετω ἀξίαν, πρὸς δὲ <τὸ> τὸ κοινωνικὸν ἐν ἐστιάσει, οἷον δεῖ, φυλάξαι, ἀπαξίαν ἔχει. Όταν οὖν συνεσθίης

να μην συναρπασθείς από αυτήν. Άφησε το πράγμα να σε προσμένει και λάβε μία αναβολή από τον εαυτό σου. Έπειτα σκέψου αμφότερα τα χρονικά διαστήματα: εκείνο κατά το οποίο θ' απολαύσεις την ηδονή, κ' εκείνο κατά το οποίο θα μετανοήσεις και ο ίδιος θα λοιδορήσεις τον εαυτό σου αφού την απολαύσεις. Σ' αυτά αντίταξε το πόσο θα χαρείς απέχοντας, και ο ίδιος θα επαινέσεις τον εαυτό σου. Αν σου φανεί ότι είναι ευκαιρία ν' ασχοληθείς με το έργο, πρόσεχε να μην σε νικήσει η προσήνεια, η γλυκύτητα και η ελκυστικότητά του. Αντίταξε, λοιπόν, το πόσο καλύτερο είναι να συνειδητοποιήσεις ότι ο εαυτός σου έχει κερδίσει αυτή την νίκη.

λε'

Όταν διαγνώσεις ότι κάτι πρέπει να γίνει και το κάνεις, ποτέ μην αποφύγεις να σε δουν ότι το πράττεις, ακόμη και αν οι πολλοί πρόκειται ν' αντιληφθούν κάτι διαφορετικό γι' αυτό. Αν, λοιπόν, δεν κάνεις κάτι ορθό, απόφυγε το ίδιο το έργο. Αν κάνεις κάτι ορθό, γιατί φοβάσαι όσους θα σε επιπλήξουν λανθασμένα;

λστ'

Όπως οι έννοιες «είναι ημέρα» και «είναι νύχτα» έχουν μεγάλη αξία όντας σε διάσταση, ενώ δεν έχουν καμμία αξία όντας συμπλεγμένες, έτσι και η επιλογή τής μεγαλύτερης μερίδας έχει αξία γιά το σώμα, αλλά δεν έχει αξία στην διαφύλαξη τής ορθής κοινωνικότητάς σου κατά τις συνεστιάσεις. Όταν, λοιπόν, τρως

37

ι

έτερω, μέμνησο, μὴ μόνον τὴν πρὸς τὸ σῶμα ἀξίαν τῶν παρακειμένων δρᾶν, ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τὸν ἐστιάτορα αἰδὼ φυλάξαι.

38

ι

Ἐὰν ὑπὲρ δύναμιν ἀναλάβῃς τι πρόσωπον, καὶ ἐν τούτῳ ἡσχημόνησας καί, ὃ ἡδύνασο ἐκπληρώσαι, παρέλιπες.

39

ι

Ἐν τῷ περιπατεῖν καθάπερ προσέχεις, μὴ ἐπιβῆς ἥλω ἢ στρέψῃς τὸν πόδα σου, οὕτω πρόσεχε, μὴ καὶ τὸ ἡγεμονικὸν βλάψῃς τὸ σεαυτοῦ καὶ τοῦτο ἐὰν ἐφ' ἐκάστου ἔργου παραφυλάσσωμεν, ἀσφαλέστερον ἄψομεθα τοῦ ἔργου.

40

ι

Μέτρον κτήσεως τὸ σῶμα ἐκάστῳ ὡς ὁ ποὺς ὑποδήματος. ἐὰν μὲν οὖν ἐπὶ τούτου στῆς, φυλάξεις τὸ μέτρον ἐὰν δὲ ὑπερβῇς, ὡς κατὰ κρημνοῦ λοιπὸν ἀνάγκη φέρεσθαι καθάπερ καὶ ἐπὶ τοῦ ὑποδήματος, ἐὰν ὑπὲρ τὸν πόδα ὑπερβῇς, γίνεται κατάχρυσον ὑπόδημα, εἴτα πορφυροῦν, κεντητόν. τοῦ γὰρ ἅπαξ ὑπὲρ τὸ μέτρον δρος οὐθεῖς ἐστιν.

Αἱ γυναῖκες εὐθὺς ἀπὸ τεσσαρεσκαιίδεκα ἐτῶν ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν κυρίαι καλοῦνται. τοιγαροῦν

μαζί με ἄλλον, να θυμάσαι να μην βλέπεις μόνον τὴν αξία που ἔχουν γιά το σώμα τα παρακείμενα εδέσματα, αλλά καὶ να διαφυλάττεις τὴν αἰδὼ πρὸς τὸν οικοδεσπότη.

λξ'

Αν αναλάβεις τὸ ἔργο ενός προσώπου που υπερβαίνει τις δυνάμεις σου, τότε καὶ σ' αυτό τὸ ἔργο θα ντροπιαστείς καὶ εκείνο, που θα μπορούσες να εκπληρώσεις, τὸ παρέλειψες.

λη'

Όπως ακριβώς προσέχεις στὸν περίπατο ὡστε να μην πατήσεις καρφί ἢ να μην διαστρέψεις τὸ πόδι σου, ἐτοί να προσέχεις ὡστε να μην βλάψεις τὸ ἡγεμονικό μέρος τῆς ψυχῆς σου. Αν προφυλάσσουμε αυτό σε κάθε ἔργο μας, ασφαλέστερα ξεκινούμε τὸ ἔργο.

λθ'

Μέτρο τῶν αποκτημάτων καθενός είναι τὸ σῶμα του, ὥπως είναι τὸ πόδι γιά το ὑπόδημα. Εάν μείνεις σταθερός σε τούτο, θα διαφυλάξεις τὸ μέτρο. Εάν το υπερβεῖς, κατ' ανάγκη, στὴν συνέχεια, θα είσαι σαν να πηγαίνεις πρὸς τὸν γκρεμό. Όπως ακριβώς και με τὸ ὑπόδημα: εάν υπερβεῖς τὸ μέτρο τοῦ ποδιού, τὸ ὑπόδημα γίνεται κατάχρυσο, ἐπειτα πορφυρό, κεντητό, γιατί αν μία φορά υπερβεῖς τὸ μέτρο, μετά δεν υπάρχει κανένα ὄριο.

μ'

Οι γυναίκες, ευθύς μετά από τα δεκατέσσερα ἐτη τους, καλούνται «κυρίες» από τους ἀνδρες. Βλέποντας τότε ὅτι δεν τις απο-

41
I

δρῶσαι, δτι ἄλλο μὲν οὐδὲν αὐταῖς πρόσεστι, μόνον δὲ συγκοιμῶνται τοῖς ἀνδράσι, ἀρχονται καλλωπίζεσθαι καὶ ἐν τούτῳ πάσας ἔχειν τὰς ἐλπίδας. προσέχειν οὖν ἀξιον, ἵνα αἰσθωνται, διστι ἐπ' οὐδὲν ἄλλῳ τιμῶνται ἢ τῷ κόσμῳ φαίνεσθαι καὶ αἰδήμονες.

42
I

Αφιᾶς σημεῖον τὸ ἐνδιατρίβειν τοῖς περὶ τὸ σῶμα, οἷον ἐπὶ πολὺ γυμνάζεσθαι, ἐπὶ πολὺ ἐσθεῖν, ἐπὶ πολὺ πίνειν, ἐπὶ πολὺ ἀποπατεῖν, ὀχεύειν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐν παρέργῳ ποιητέον περὶ δὲ τὴν γνώμην ἡ πᾶσα ἔστω ἐπιστροφὴ.

43
I

Ὄταν σέ τις κακῶς ποιῇ ἢ κακῶς λέγῃ, μέμνησο, δτι καθήκειν αὐτῷ οἰδίμενος ποιεῖ ἢ λέγει. οὐχ οἶσν τε οὖν ἀκολουθεῖν αὐτὸν τῷ σοὶ φαινομένῳ, ἀλλὰ τῷ ἑαυτῷ, ὥστε, εἰ κακῶς αὐτῷ φαίνεται, ἐκεῖνος βλάπτεται, δστις καὶ ἐξηπάτηται. καὶ γὰρ τὸ ἀληθὲς συμπεπλεγμένον ἄν τις ὑπολάβῃ ψεῦδος, οὐ τὸ συμπεπλεγμένον βέβλαπται, ἀλλ' ὁ ἐξαπατηθείς. ἀπὸ τούτων οὖν δρμώμενος πράως ἔξεις πρὸς τὸν λοιδοροῦντα. ἐπιφθέγγον γὰρ ἐφ' ἔκαστῳ δτι «ἔδοξεν αὐτῷ».

Πᾶν πρᾶγμα δύο ἔχει λαβάς, τὴν μὲν φορητήν, τὴν δὲ ἀφροτὸν. ὁ ἀδελφὸς ἐὰν ἀδικῇ, ἐντεῦθεν

μένει τίποτε ἄλλο, παρά μόνον να κοιμούνται με τους ἀνδρες, αρχίζουν να καλλωπίζονται καὶ ν' αποθέτονται σ' αυτό ὅλες τις ελπίδες τους. Αξίζει να προσέξουμε ὡστε να αισθανθούν ὅτι γιά τίποτε ἄλλο δεν τιμῶνται, παρά γιά το ὅτι φαίνονται κόσμιες καὶ αιδήμονες.

μα'

Είναι σημάδι αφυΐας η ἐντονη ενασχόληση με τα σωματικά, ὅπως είναι η πολλή γυμναστική, το πολύ φαγητό, το πολύ ποτό, το πολύ αποπάτημα, η πολλή συνουσία. Αυτά πρέπει να γίνονται ως πάρεργα. Ολόκληρη η προσοχή ας είναι στραμμένη προς την διανόηση.

μβ'

Οταν κάποιος σε κακοποιεί ή σε κακολογεί, θυμήσου ότι το κάνει και το λέει θεωρώντας ότι αυτό είναι το καθήκον του. Δεν είναι δυνατόν αυτός ν' ακολουθεί εκείνο που σ' εσένα φαίνεται σωστό, αλλά εκείνο που στον ίδιο φαίνεται τέτοιο ώστε, αν δεν κατανοεί καλά, εκείνος βλάπτεται, ο οποίος ἔχει ήδη εξαπατηθεί, επειδή ακόμη και αν εκλάβει ως ψεῦδος τον αληθινό συλλογισμό, δεν βλάπτεται ο συλλογισμός, αλλά ο εξαπατημένος. Ορμώμενος από τούτα, θα είσαι πράος προς αυτόν που σε λοιδορεί. Σε κάθε περίσταση πες επιπλέον ότι «έτσι έκρινε αυτός».

μγ'

Κάθε πράγμα ἔχει δύο λαβές: μία υποφερτή και μία ανυπόφερη. Εάν σε αδικεί ο αδελφός σου, μην πιαστείς από αυτήν την

44
ι

αύτὸν μὴ λάμβανε, δότι ἀδικεῖ (αὗτη γὰρ ἡ λαβή ἐστιν αὐτοῦ οὐ φορητή), ἀλλὰ ἔκειθεν μᾶλλον, δότι ἀδελφός, δότι σύντροφος, καὶ λήψη αὐτὸν καθέδ φορητόν.

45
ι

Οὗτοι οἱ λόγοι ἀσύνακτοι «έγώ σου πλουσιώτερός είμι, έγώ σου ἄρα κρείσσων»· «έγώ σου λογιώτερος, έγώ σου ἄρα κρείσσων». ἔκεινοι δὲ μᾶλλον συνακτικοί «έγώ σου πλουσιώτερός είμι, ἡ ἐμὴ ἄρα κτῆσις τῆς σῆς κρείσσων»· «έγώ σου λογιώτερος, ἡ ἐμὴ ἄρα λεξίς τῆς σῆς κρείσσων». σὺ δέ γε οὕτε κτῆσις εἴ̄ οὕτε λεξίς.

46
ι

Λούεται τις ταχέως· μὴ εἴπης δότι κακῶς, ἀλλ᾽ δότι ταχέως. πίνει τις πολὺν οἶνον μὴ εἴπης δότι κακῶς, ἀλλ᾽ δότι πολύν. πρὸν γὰρ διαγνῶνται τὸ δόγμα, πόθεν οἴσθα, εἰ κακῶς; οὕτως οὐ συμβήσεται σοι ἄλλων μὲν φαντασίας καταληπτικὰς λαμβάνειν, ἄλλοις δὲ συγκατατίθεσθαι. Μηδαμοῦ σεαυτὸν εἴπης φιλόσοφον μηδὲ λάλει τὸ πολὺ ἐν ἴδιώταις περὶ τῶν θεωρημάτων, ἀλλὰ ποιέι τὸ ἀπὸ τῶν θεωρημάτων ὅιον ἐν συμποσίῳ μὴ

λαβῆ, δηλαδή από το ὅτι σε αδικεί, γιατί αυτή η λαβή είναι ανυπόφορη, αλλά πιάσου από την ἄλλη, δηλαδή από το ὅτι είναι αδελφός σου, από το ὅτι είναι σύντροφός σου, και τότε θα πιαστείς από την υποφερτή λαβῆ.

μδ'

Αυτοί οι λόγοι είναι ασύνακτοι: «εγώ είμαι πλουσιότερος από εσένα, ἀρά εγώ είμαι καλύτερος από εσένα», «εγώ είμαι πιό μορφωμένος από εσένα, ἀρά εγώ είμαι καλύτερος από εσένα». Αυτοί είναι περισσότερο συνακτικοί: «εγώ είμαι πλουσιότερος από εσένα, ἀρά τα δικά μου αποκτήματα είναι καλύτερα από τα δικά σου», «εγώ είμαι πιό μορφωμένος από εσένα, ἀρά ο δικός μου λόγος είναι καλύτερος από τον δικό σου». Εσύ, όμως, δεν είσαι ούτε απόκτημα ούτε λόγος.

με'

Κάποιος λούζεται ταχέως. Μην πεις ότι λούζεται «κακώς», αλλά «ταχέως». Κάποιος πίνει πολύ οίνο. Μην πεις ότι πίνει «κακώς», αλλά «πολύ». Πριν καλοεξετάσεις την ἀποφή σου, από πού γνωρίζεις ότι πράττει «κακώς»; Έτσι δεν θα σου συμβεί, ενώ από ἄλλα πράγματα προσλαμβάνεις καταληπτές εντυπώσεις, σε ἄλλα να συγκατατίθεσαι.

μστ'

Πουθενά μην ονομάσεις φιλόσοφο τὸν εαυτό σου, ούτε να πολυμιλάς σε κοινούς ανθρώπους γιά τα θεωρήματά σου, αλλά πράττε αυτό που προκύπτει από τα θεωρήματα. Όπως σ' ἔνα

2

λέγε, πᾶς δεῖ ἐσθίειν, ἀλλ' ἔσθιε, ώς δεῖ. μέμνησο γάρ, δτι οὕτως ἀφηρήκει πανταχόθεν Σωκράτης τὸ ἐπιδεικτικόν, ὥστε ἡρχοντο πρὸς αὐτὸν βουλόμενοι φιλοσόφοις ὑπ' αὐτοῦ συσταθῆναι, κακεῖνος ἀπῆγεν αὐτούς. οὕτως ἦνείχετο παρορώμενος. κανὶ περὶ θεωρήματός τινος ἐν ἴδιώταις ἐμπίπτῃ λόγος, σιώπα τὸ πολὺ μέγας γὰρ ὁ κίνδυνος εὐθὺς ἔξεμέσαι, δούκε ἐπεψας. καὶ δταν εἴπη σοὶ τις, δτι οὐδὲν οἰσθα, καὶ σὺ μὴ δηχθῆς, τότε ἔσθι, δτι ἀρχῇ τοῦ ἔργου. ἐπεὶ καὶ τὰ πρόβατα οὐ χρότον φέροντα τοῖς ποιμέσιν ἐπιδεικνύει πόσον, ἔφαγεν, ἀλλὰ τὴν νομὴν ἔσω πέψαντα ἔρια ἔξω φέρει καὶ γάλα καὶ σὺ τούννυν μὴ τὰ θεωρήματα τοῖς ἴδιώταις ἐπιδείκνυε, ἀλλ' ἀπ' αὐτῶν πεφθέντων τὰ ἔργα.

47

ι

Όταν εὐτελῶς ἡρμοσμένος ἦς κατὰ τὸ σῶμα, μὴ καλλωπίζου ἐπὶ τούτῳ μῆδ', ἀν ὕδωρ πίνης, ἐκ πάσης ἀφορμῆς λέγε, δτι ὕδωρ πίνεις. κανὶ ἀσκῆσαι ποτε πρὸς πόνον θέλης. σεαυτῷ καὶ μὴ τοῖς ἔξω μὴ τοὺς ἀνδριάντας περιλάμβανε ἀλλὰ διψῶν ποτε σφοδρῶς ἐπίσπασαι ψυχροῦ ὕδατος καὶ ἔκπτυσον καὶ μηδὲν εἴπης.

48

ι

Ίδιώτον στάσις καὶ χαρακτήρον οὐδέποτε ἔξι ἔστου προσδοκᾷ ὠφέλειαν ἢ βλάβην, ἀλλ' ἀπὸ τῶν

συμπόσιο: μην λες πῶς πρέπει να τρώμε, αλλά τρώε όπως πρέπει. Θυμήσου δτι τόσο πολὺ ο Σωκράτης είχε αφαιρέσει από παντού την επιδεικτική τάση, ώστε ἔρχονταν προς αυτόν επιθυμώντας να τους συστήσει σε φιλοσόφους, κ' εκείνος τους πήγαινε. Τόσο πολὺ ανεχόταν να τον παραβλέπουν. Αν, πάλι, μεταξύ κοινών ανθρώπων γίνει λόγος γιά κάποιο θεώρημα, μείνε πολὺ σωπιλός, επειδή είναι μεγάλος ο κίνδυνος ευθύς να εξεμέσεις αυτό που δεν χώνεψες. Και όταν κάποιος σου πει δτι τίποτε δεν γνωρίζεις κ' εσύ δεν δαγκωθείς, τότε γνώριζε δτι ἔχεις αρχίσει το ἔργο, επειδή και τα πρόβατα δεν φέρονται χόρτο στους ποιμένες γιά να επιδείξουν πόσο ἔφαγαν, αλλά όταν μέσα τους χωνέψουν την νομή, φέρνουν ἔξω το μαλλί και το γάλα. Κ' εσύ, λοιπόν, μην επιδεικνύεις στους κοινούς ανθρώπους τα θεωρήματα, αλλά τα ἔργα που προκύπτουν από την πέψη τους.

μζ'

Όταν προσαρμόσεις το σῶμα σου στην λιτότητα, μην υπερηφανεύεσαι γι' αυτό, ούτε – αν πίνεις νερό – με κάθε αφορμή να λες δτι πίνεις νερό. Και αν κάποτε θελήσεις ν' ασκηθείς στις καταπονήσεις, να το κάνεις γιά τον εαυτό σου και όχι γιά τους ἔξω. Μην αγκαλιάζεις τους ανδριάντες¹² αλλά, όταν κάποτε διψάσεις σφοδρά, πάρε ψυχρό νερό στο στόμα σου, μετά φτύσεις, και μην το πεις σε κανέναν.

μη'

Στάση και χαρακτήρας κοινού ανθρώπου: ουδέποτε προσδοκά ωφέλεια ἢ βλάβη από τον εαυτό του, αλλά από τα εξωτερικά

ἔξω. φιλοσόφου στάσις καὶ χαρακτήρ' πᾶσαν ὡφέλειαν καὶ βλάβην ἔξ έαυτοῦ προσδοκᾷ. σημεῖα προκόπτοντος οὐδένα ψέγει, οὐδένα ἐπαινεῖ, οὐδένα μέμφεται, οὐδὲν ἐγκαλεῖ, οὐδὲν περὶ ἑαυτοῦ λέγει ὡς δῆτος τινὸς ἢ εἰδότος τι. ὅταν ἐμποδισθῇ τι ἢ κωλυθῇ, ἔαυτῷ ἐγκαλεῖ. καν τις αὐτὸν ἐπαινῇ, καταγελᾷ τοῦ ἐπαινοῦντος αὐτὸς παρ' ἔαυτῷ καν ψέγη, οὐκ ἀπολογεῖται. περίεισι δὲ καθάπερ οἱ ἄρρωστοι, εὐλαβούμενος τι κινησαὶ τῶν καθισταμένων, πρὶν πῆξιν λαβεῖν. ὅρεξιν ἄπασαν ἥρκεν ἔξ έαυτοῦ τὴν δ' ἔκκλισιν εἰς μόνα τὰ παρὰ φύσιν τῶν ἐφ' ἡμῖν μετατέθεικεν. ὁρμῇ πρὸς ἄπαντα ἀνειμένη χρῆται. ἀν ἡλίθιος ἢ ἀμαθῆς δοκῇ, οὐ πεφρόντικεν. ἐνί τε λόγῳ, ὡς ἐχθρὸν ἔαυτὸν παραφυλάσσει καὶ ἐπίβουλον.

Ὅταν τις ἐπὶ τῷ νοεῖν καὶ ἐξηγεῖσθαι δύνασθαι τὰ Χρυσίππου βιβλία σεμνύνηται, λέγε αὐτὸς πρὸς ἔαυτὸν ὅτι «εὶ μὴ Χρύσιππος ἀσαφῶς ἐγεγράφει, οὐδὲν ἀν εἴχεν οὗτος, ἐφ' ᾧ ἐσεμνύνετο.» ἐγὼ δὲ τί βούλομαι; καταμαθεῖν τὴν φύσιν καὶ ταύτῃ ἐπεσθαι. ζητῶ οὖν, τίς ἐστιν δ' ἐξηγούμενος καὶ ἀκούσας, ὅτι Χρύσιππος, ἔρχομαι πρὸς αὐτὸν. ἀλλ' οὐ νοῶ τὰ γεγραμμένα· ζητῶ οὖν τὸν ἐξηγούμενον. καὶ μέχρι τούτων οὕπω σεμνὸν οὐδέν. ὅταν δὲ εὔρω τὸν ἐξηγούμενον, ἀπολείπεται χρῆσθαι τοῖς παρηγγελμένοις· τοῦτο αὐτὸ μόνον

πράγματα. Στάσι καὶ χαρακτήρας φιλοσόφου: προσδοκά ωφέλεια καὶ βλάβη από τον εαυτό του. Σημάδια τού προκομμένου: κανέναν δεν ψέγει, κανέναν δεν επαινεί, κανέναν δεν μέμφεται, κανέναν δεν εγκαλεί, τίποτε δεν λέει γιά τον εαυτό του, ότι δήθεν κάποιος είναι ή γνωρίζει κάτι. Όταν εμποδιστεί ἡ κωλυθεί σε κάτι, εγκαλεί τον εαυτό του, και αν κάποιος τον επαινεί, μέσα του καταγελά αυτόν που τον επαινεί, και αν κάποιος τον ψέγει, δεν απολογείται. Περιφέρεται όπως ακριβώς οι ἀρρωστοι: φοβούμενος μήπως κινήσει τα μέλη που αναρρώνουν, πριν αποκατασταθούν. Από τον εαυτό του ἔχει εξαλείψει κάθε όρεξη, ενώ ἔχει μεταστρέψει την ἔκκλισή του προς εκείνα μόνον τα πράγματα, που είναι παρά φύσι τού εξαρτώνται από εμάς. Κάνει χρήση μετριοπαθούς ορμής προς τα πάντα. Δεν τον απασχολεί αν δίνει εντύπωση ηλίθιου ή αμαθούς. Μ' ἐναν λόγο, προφυλάσσεται από τον εαυτό του, σαν να του είναι εχθρός κ' επίβουλος.

μθ'

Όταν κάποιος σεμνύνεται επειδή δύναται να εννοήσει και να εξηγήσει τα βιβλία τού Χρύσιππου¹³, λέγε στον εαυτό σου ότι «αν ο Χρύσιππος δεν είχε γράψει ασαφώς, αυτός εδώ δεν θα είχε λόγο γιά να σεμνύνεται». Όμως εγώ τι θέλω; Να μάθω καλά την φύση και να την ακολουθήσω. Αναζητώ, λοιπόν, ποιός είναι αυτός που την εξηγεί, και ακούγοντας ότι είναι ο Χρύσιππος, ἔρχομαι σ' αυτόν. Δεν εννοώ, όμως, τα καταγεγραμμένα. Άρα αναζητώ τον εξηγητή. Μέχρι εδώ δεν υπάρχει τίποτε σημαντικό. Όταν βρω τον εξηγητή, απολείπεται η χρήση των παραγγελμά-

50

I

51

I

2

σεμνόν ἔστιν. ἀν δὲ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐξηγεῖσθαι θαυμάσω, τί ἄλλο ἡ γραμματικὸς ἀπετελέσθην ἀντὶ φιλοσόφου; πλὴν γε δὴ δτι ἀντὶ Ὄμήρου Χρύσιππον ἐξηγούμενος. μᾶλλον οὖν, δταν τις εἶπη μοι «ἐπανάγνωθί μοι Χρύσιππον», ἐρυθριῶ, δταν μὴ δύνωμαι δμοια τὰ ἔργα καὶ σύμφωνα ἐπιδεικνύειν τοῖς λόγοις.

“Οσα προτίθεται, τούτοις ως νόμοις, ως ἀσεβῆσ-
σων, ἀν παραβῆς, ἔμμενε. δ τι δ’ ἀν ἐρῇ τις περὶ
σοῦ, μὴ ἐπιστρέψου τοῦτο γὰρ οὐκ ἔτι ἔστι σόν.
Εἰς ποῖον ἔτι χρόνον ἀναβάλλῃ τὸ τῶν βελτί-
στῶν ἀξιοῦν σεαυτὸν καὶ ἐν μηδενὶ παραβαίνειν
τὸν διαιροῦντα λόγον; παρείληφας τὰ θεωρήμα-
τα, οἵς ἔδει σε συμβάλλειν, καὶ συμβέβληκας.
ποῖον οὖν ἔτι διδάσκαλον προσδοκᾶς, ἵνα εἰς ἐ-
κεῖνον ὑπερθῇ τὴν ἐπανόρθωσιν ποιῆσαι τὴν σε-
αυτοῦ; οὐκ ἔτι εἰ μειράκιον, ἀλλὰ ἀνὴρ ἥδη τέ-
λειος. ἀν νῦν ἀμελήσης καὶ ὁφθυμήσης καὶ ἀεὶ
προθέσεις ἐκ προθέσεως ποιῇ καὶ ἡμέρας ἄλλας
ἐπ’ ἄλλαις ὅριζης, μεθ’ ὃς προσέξεις σεαυτῷ, λή-
σεις σεαυτὸν οὐ προκόψας, ἀλλ’ ἴδιώτης διατε-
λέσεις καὶ ξῶν καὶ ἀποθνήσκων. ἥδη οὖν ἀξιώ-
σον σεαυτὸν βιοῦν ως τέλειον καὶ προκόπτονταί
καὶ πᾶν τὸ βέλτιστον φαινόμενον ἔστω σοι νό-
μος ἀπαράβατος. καὶ ἐπίπονόν τι ἡ ἥδη ἡ ἔνδο-

των. Μόνον αυτό είναι κάτι σημαντικό. Αν θαυμάσω μόνον την ίδια την εξήγηση, τι ἄλλο ἔχω καταφέρει, από το να γίνω γραμ-
ματικός παρά φιλόσοφος; Μάλλον, λοιπόν, όταν κάποιος μου
πει «ξαναδιάβασέ μου τον Χρύσιππο», θα ερυθριάσω, καθώς
δεν θα δύναμαι ν’ αποδείξω ότι τα ἔργα είναι όμοια και σύμφω-
να με τους λόγους.

ν'

Μείνε σταθερός σε όλα τα προστάγματα, σαν να ἦταν νόμοι,
σαν να ασεβούσες εάν τα παράβαινες. Οτιδήποτε και αν πει κά-
ποιος γιά εσένα, μην το παρατηρείς, γιατί αυτό δεν είναι πιά κά-
τι δικό σου.

να'

Γιά πόσον ακόμη καιρό θ’ αναβάλλεις να θεωρήσεις τον εαυτό
σου ἀξιο γιά τα βέλτιστα και σε τίποτε να μην παραβαίνεις τις
διαιρέσεις τῆς λογικῆς; Έχεις παραλάβει τα θεωρήματα, με τα
οποία πρέπει να συμφωνήσεις, και συμφώνησες. Ποιόν διδά-
σκαλο προσδοκᾶς ακόμη, γιά να του αναθέσεις να κάνει την
διόρθωση τού εαυτού σου; Δεν είσαι πιά παιδάκι, αλλά ἥδη τέ-
λειος ἀνδρας. Αν τώρα αμελήσεις και ραθυμήσεις και συνεχώς
κάνεις σχεδιασμούς επί σχεδιασμῶν, και καθορίζεις ἄλλες ημέ-
ρες αντί γιά ἄλλες, κατά τις οποίες θα προσέξεις τον εαυτό σου,
θα ξεχάσεις ότι δεν πρόκοψες, και θα διατελέσεις ως κοινός ἀν-
θρωπος και στην ζωή και στον θάνατο. Ἡδη, λοιπόν, αξίωσε τον
εαυτό σου να βιώσει ως τέλειος και προκομμένος, και καθετί,
που σου φαίνεται βέλτιστο, ας είναι γιά σένα νόμος απαράβα-

ξον ἡ ἄδοξον προσάγηται, μέμνησο, ὅτι νῦν ὁ ἄγων καὶ ἡδη πάρεστι τὰ Ὀλύμπια καὶ οὐκ ἔστιν ἀναβάλλεσθαι οὐκέτι καὶ ὅτι παρὰ μίαν ἡμέραν καὶ ἐν πρᾶγμα καὶ ἀπόλλυται προκοπὴ καὶ σώζεται. Σωκράτης οὕτως ἀπετελέσθη, ἐπὶ πάντων τῶν προσαγομένων αὐτῷ μηδενὶ ἄλλῳ προσέχων ἦ τῷ λόγῳ. Σὺ δὲ εἰ καὶ μῆπω εἴ Σωκράτης, ὡς Σωκράτης γε εἶναι βουλόμενος ὀφείλεις βιοῦν.

Ο πρῶτος καὶ ἀναγκαιότατος τόπος ἔστιν ἐν φιλοσοφίᾳ ὁ τῆς χρήσεως τῶν θεωρημάτων, οἷον τὸ μὴ ψεύδεσθαι· ὁ δεύτερος ὁ τῶν ἀποδείξεων, οἷον πόθεν ὅτι οὐ δεῖ ψεύδεσθαι· τρίτος ὁ αὐτῶν τούτων βεβαιωτικὸς καὶ διαρθρωτικός, οἷον πόθεν ὅτι τοῦτο ἀπόδειξις; τί γάρ ἔστιν ἀπόδειξις, τί ἀκολουθία, τί μάχη, τί ἀληθές, τί ψεῦδος; οὐκοῦν ὁ μὲν τρίτος τόπος ἀναγκαῖος διὰ τὸν δεύτερον, ὁ δὲ δεύτερος διὰ τὸν πρῶτον· ὁ δὲ ἀναγκαιότατος καὶ δπον ἀναπαύεσθαι δεῖ, ὁ πρῶτος. ἡμεῖς δὲ ἔμπαλιν ποιοῦμεν ἐν γὰρ τῷ τρίτῳ τόπῳ διατρίβομεν καὶ περὶ ἐκεῖνόν ἔστιν ἡμῖν ἡ πᾶσα σπουδὴ τοῦ δὲ πρώτου παντελῶς ἀμελοῦμεν. τοιγαροῦν ψευδόμεθα μέν, πᾶς δὲ ἀποδείκνυται ὅτι οὐ δεῖ ψεύδεσθαι, πρόχειρον ἔχομεν. Επὶ παντὸς πρόχειρα ἐκτέον ταῦτα

τος. Καὶ αν σου προσάγεται κάτι επίπονο ἡ ηδύ ἡ ἐνδοξό ἡ ἄδοξο, θυμήσου ότι ο αγώνας είναι τώρα καὶ ότι ήδη ἐφτασαν τα Ολύμπια καὶ ότι δεν μπορεῖς πιά καθόλου ν' αναβάλεις καὶ ότι γιά μία ημέρα καὶ γιά μία πράξη είτε χάνεται είτε σώζεται η προκοπή. Ο Σωκράτης ἔτσι ἐφτασε στην τελείωση, μη προσέχοντας τίποτε ἄλλο, εκτός από την λογική, σε όλα όσα του προσάγονταν. Εσύ, λοιπόν, αν και ακόμη δεν είσαι Σωκράτης, οφείλεις να βιώνεις σαν να επιθυμείς να είσαι Σωκράτης.

νβ'

Ο πρώτος και αναγκαιότατος τόπος, μέσα στα πλαίσια τής φιλοσοφίας, είναι εκείνος τής χρήσης των θεωρημάτων, όπως το να μην ψεύδεσαι. Ο δεύτερος είναι εκείνος των αποδείξεων, όπως το από πού πηγάζει το ότι δεν πρέπει να ψεύδεσαι. Ο τρίτος είναι ο βεβαιωτικός και διαρθρωτικός των προηγουμένων, όπως το από πού πηγάζει το ότι αυτή είναι η απόδειξη. Τι είναι, λοιπόν, απόδειξη, τι συνακολουθία, τι διαμάχη, τι αληθές, τι ψεῦδος; Άρα ο τρίτος τόπος είναι αναγκαίος γιά τον δεύτερο, και ο δεύτερος γιά τον πρώτο, ενώ ο αναγκαιότατος, και εκείνος όπου πρέπει να σταθούμε, είναι ο πρώτος. Εμείς, όμως, κάνουμε το αντίθετο. Διατρίβουμε στον τρίτο τόπο και γύρω από αυτόν συγκεντρώνεται ολόκληρη η φροντίδα μας, ενώ παντελώς αμελούμε τον πρώτο. Επομένως, λέμε ψέμματα, αλλά έχουμε πρόχειρη την απόδειξη ότι δεν πρέπει να λέμε ψέμματα.

νγ'

Σε κάθε περίπτωση πρέπει να έχουμε πρόχειρα τ' ακόλουθα:

2

ἄγου δέ μ', ὁ Ζεῦ, καὶ σύ γ' ἡ Πεπρωμένη,
ὅποι ποθ' ὑμῖν είμι διατεταγμένος
ώς ἔψομαι γ' ἀσκονος̄ ἦν δέ γε μὴ θέλω,
κακὸς γενόμενος, οὐδὲν ἥττον ἔψομαι.
«ὅστις δ' ἀνάγκη συγκεχώρηκεν καλῶς,
σοφὸς παρ' ἡμῖν, καὶ τὰ θεῖ̄ ἐπίσταται.»
«ἀλλ', ὁ Κρήτων, εἰ ταύτη τοῖς θεοῖς φίλον, ταύ-
τη γενέσθω.» «ἔμε δὲ Ἀνυτος καὶ Μέλιτος ἀπο-
τεῖναι μὲν δύνανται, βλάψαι δὲ οὔ.»

«Ζεύ κ' εσύ Πεπρωμένο, οδήγησέ με όπου εσείς μ' έχετε τάξει.
Άοκνος θ' ακολουθήσω. Αν, όμως, δεν θέλω, θα γίνω κακός,
αλλά και πάλι θ' ακολουθήσω»¹⁴. «Οποιος καλώς αποδέχεται το
αναγκαίο, είναι σοφός γιά εμάς, και καλώς γνωρίζει τα θεία»¹⁵.
«Αλλά, Κρίτωνα, αν έτσι αρέσει στους Θεούς, έτσι ας γίνει»¹⁶.
«Εμένα ο Άνυτος και ο Μέλιτος δύνανται να με αποκτείνουν,
αλλά όχι να με βλάψουν»¹⁷.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Σκληρή φαντασία»: η επώδυνη εντύπωση, η δύναμη, η οποία καθιστά φανερή μία οδυνηρή έννοια.
2. Βλέπε στο Παράρτημα, το κεφάλαιο β'.
3. Πρόκειται μάλλον γιά τον Διογένη τον Κυνικό, που έζησε στον δ' αιώνα π.Χ.
4. Πρόκειται γιά τον Ηράκλειτο τον Εφέσιο, τον επονομαζόμενο και «σκοτεινό», που έζησε γύρω στα 500 π.Χ.
5. «Κάτι μη αίσιο»: έναν κακό οιωνό, μιά «κακοσημαδιά».
6. Στωικός φιλόσοφος τής εποχής τού αυτοκράτορα Αδριανού (β' μ.Χ. αιώνας). Όταν γέρασε, ζήτησε από τον αυτοκράτορα την άδεια γιά ν' αυτοκτονήσει πίνοντας κώνειο, και αυτό έκανε.
7. Βλέπε στο Παράρτημα, το κεφάλαιο γ'.
8. «Πολυνείκης και Ετεοκλής»: γιοί τού Οιδίποδα, οι οποίοι ήρθαν σε αντιπαλότητα και μονομάχησαν γιά την διαδοχή τού πατρικού θρόνου.
9. Βλέπε στο Παράρτημα, το κεφάλαιο γ'.
10. «Πιύθιοφ»: ένα από τα πολλά προσωνύμια τού Θεού Απόλλωνα.
11. Ζήνων ο Κιτιεύς (335 π.Χ. - 262 π.Χ.): υπήρξε ο ιδρυτής τής σχολής των στωικών φιλοσόφων. Εγκαταστάθηκε στην Αθήνα στα 313 π.Χ. και η διδασκαλία του εντυπωσίασε ιδιαίτερα τους κυνικούς φιλοσόφους.
12. Το «αγκάλιασμα» ενός χιονισμένου ανδριάντα ήταν είτε επίδειξη αντοχής στο ψύχος είτε σκληραγώγηση τού σώματος.
13. Ο Χρύσιππος έζησε στον γ' π.Χ. αιώνα και υπήρξε ο μεγαλύτερος και πολυγραφότερος θεωρητικός τής Στοάς. Ήταν ξακουστός γιά την πολυμάθεια, την ετοιμολογία και την διαλεκτική οξύνοιά του.

14. Στίχοι τού στωικού Κλεάνθη, τού ποιητή-φιλοσόφου.
15. Στίχοι τού Ευριπίδη (απόσπασμα 965).
16. Πλάτων, «Κρίτων», 43d.
17. Πλάτων, «Απολογία», 30c-d.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

α. Ο Πλούταρχος και η στωική θεολογία

Σχετικά με την θεολογία των Στωικών είναι τα παρακάτω αποσπάσματα από το βιβλίο «Περί Ισιδος και Οσίριδος» του Πλουτάρχου, ο οποίος αντιμετώπιζε περιφρονητικά την στωική θεολογία (Βλέπε και: Τσακνάκης Α., *Πλούταρχος: Ισις και Οσίρις*, Εκδ.: Βιβλιοβάρδια, Θεσσαλονίκη, 2005).

(α) «Αυτά, όμως, είναι όμοια με όσα θεολογούν οι Στωικοί, επειδή κ' εκείνοι λένε ότι το γόνιμο και διατροφικό πνεύμα είναι ο Διόνυσος, ενώ ο Ηρακλής είναι το διαπληκτικό και διαιρετικό, και ο Άρμων το καταδεκτικό και η Δήμητρα με την Κόρη είναι το πνεύμα που εμφανίζεται μέσω τής γης και των καρπών, ενώ ο Ποσειδών μέσω τής θάλασσας. Όσοι, πάλι, σ' αυτά τα φυσικά φαινόμενα αναμειγνύουν και μερικά στοιχεία τής αστρονομίας και των μαθηματικών, θεωρούν ότι Τυφών λέγεται ο ηλιακός κόσμος, ενώ Όστρις ο σεληνιακός...».

(β) «Οι Στωικοί λένε ότι ο Ήλιος ανάβει και τρέφεται από την θάλασσα, ενώ τα κρηταία και λιμναία νάματα πέμπουν γλυκές και μαλακές αναθυμιάσεις προς την Σελήνη...».

(γ) «Υπάρχουν κάποιοι που Τυφώνα ονομάζουν το σκίασμα τής γης, στο οποίο θεωρούν ότι ολισθαίνει η Σελήνη και εκλείπει, γι' αυτό θα ταίριαζε να πούμε ότι ο καθένας μόνος του δεν μιλά ορθά, αλλά όλοι μαζί μιλούν ορθά, αφού μπορούμε να πούμε ότι μέρος τού Τυφώνα είναι καθετί βλαβερό και φθαρτικό που έχει η φύση, αλλά όχι μόνον η στεγνότητα ή μόνον ο άνεμος ή

μάνον η θάλασσα ή μόνον το σκότος, ούτε μπορούμε να τοποθετούμε την αρχή του σύμπαντος σε άψυχα σώματα – όπως έκανε ο Δημόκριτος και ο Επίκουρος – ούτε να θεωρούμε δημιουργό τής χωρίς ποιότητα ύλης έναν λόγο και μία πρόνοια που υπερισχύει και κυβερνά τα πάντα, όπως λένε οι Στωικοί, επειδή είναι αδύνατο να γεννηθεί κάτι φαύλο εκεί όπου αιτία όλων είναι ο Θεός, ή κάτι χρηστό εκεί όπου ο Θεός δεν είναι αιτία κανενός...».

β. Σωκράτης ο Αθηναίος

Ο Σωκράτης, ένας από τους μεγαλύτερους σοφούς τής οικουμένης, ένας εξέχων διδάσκαλος τής πρακτικής φιλοσοφίας και ιδιαιτέρως τής ηθικής, υπήρξε γιός του Σωφρονίσκου και τής Φαιναρέτης, από τον Δήμο Αλωτεκών. Γεννήθηκε στην Αττική κατά το τέταρτο έτος τής 77^{ης} Ολυμπιάδας. Από τον πατέρα του διδάχτηκε την αγαλματοποιία και διακρίθηκε σ' αυτήν κατασκευάζοντας αληθινά αριστουργήματα.

Νωρίς εκδήλωσε έντονο ενδιαφέρον για την φιλοσοφία, στην οποία αφοσιώθηκε, υπηρετώντας την καθ' όλη την διάρκεια τής υπόλοιπης ζωής του. Από τον Αναξαγόρα διδάχτηκε την φυσική επιστήμη και από τον Πρόδικο την τέχνη τής ρητορικής. Ο ίδιος υπήρξε αγαπητός και σεβαστός διδάσκαλος τής αρετής και τής δικαιοισύνης γιά μιά πληθώρα επιφανών Αθηναίων, καθώς και άξιος συνομιλητής των διασημότερων σοφιστών και φιλοσόφων τής εποχής του, ενώ το Μαντείο των Δελφών τον ονόμασε ως τον «σοφότερο μεταξύ όλων των ανθρώπων».

Σε ηλικία εβδομήντα ετών δυσφημίστηκε με αναξιοπρεπή και άθλιο τρόπο και κατηγορήθηκε άδικα από δύο μισαλλόδοξους δημαγωγούς – τον υστερόβουλο άρχοντα Άνυτο και τον ψευτοποιητή Μέλητο – ως «διαφθορέας των νέων». Μετά από μία παρωδία δίκης στην περίφημη Βουλή των Πεντακοσίων, ο αγνώμονας, δεισιδαίμων και αμαθής αθηναϊκός όχλος τον καταδίκασε να

πιεί το κάνειο. Η μελετημένη προσπάθεια των πλουσίων μαθητών του – να δωροδοκήσουν τους δεσμοφύλακες και να τον φυγαδεύσουν από την Αθήνα – δεν καρποφόρησε, γιατί ο μεγάλος φιλόσοφος αρνήθηκε με θάρρος να παραβεί τους νόμους τής πατρίδας του.

Οι Αθηναίοι σύντομα μεταμελήθηκαν για το ανοσιούργημά τους και διέταξαν κοινό πένθος σε ολόκληρη την πόλη, τιμώντας τον Σωκράτη με χάλκινο ανδριάντα. Ο ίδιος δεν άφησε κανένα γραπτό κείμενο. Η διδασκαλία του διασώθηκε κυρίως μέσα από το λαμπρό συγγραφικό έργο του Πλάτωνα και τού Ξενοφώντα, που υπήρξαν μαθητές του. Ο μεγάλος σεβασμός και θαυμασμός του Επίκτητου προς το πρόσωπο του Σωκράτη είναι εμφανέστατος σε πολλά σημεία τού «Εγχειριδίου».

γ. Στοιχεία νεοπλατωνικής θεολογίας

Σημαντικό γιά την μελέτη τής ελληνο-ρωμαϊκής θεολογίας είναι το ελληνόγλωσσο βιβλίο «Περί Θεών και Κόσμου», τού Ρωμαίου φιλοσόφου Σαλούνστιου (4^η μ.Χ αιώνας). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν ορισμένες «κοινές θεολογικές αρχές», οι οποίες αμυδρά υποδηλώνονται στον Επίκτητο, που δεν θεωρείται νεοπλατωνικός φιλόσοφος, ενώ πληρέστερα αναλύονται στον Σαλούνστιο, ο οποίος ανήκει στους εξέχοντες νεοπλατωνικούς φιλοσόφους. Τα ακόλουθα τέσσερα κεφάλαια, από το έργο «Περί Θεών και Κόσμου», είναι αρκετά κατατοπιστικά (Βλέπε και: Τσακνάκης Α., Σαλούνστιος: *Περί Θεών και Κόσμου*, Εκδ.: Βιβλιοθάρδια, Θεσσαλονίκη, 2005).

Κεφάλαιο α': Πώς πρέπει να είναι ο ακροατής και τι είναι η «κοινή έννοια».

«Οσοι θέλουν ν' ακούσουν γιά τους Θεούς πρέπει από την παιδική ηλικία να έχουν καλή αγωγή και να μην ανατρέφονται

με ανότες δοξασίες. Πρέπει και ως προς την φύση τους να είναι αγαθοί και έμφρονες, γιά να έχουν κάποια ομοιότητα προς τους λόγους. Πρέπει, επίσης, να γνωρίζουν και τις κοινές έννοιες. Κοινές έννοιες είναι εκείνες γιά τις οποίες, αν ορθώς ερωτηθούν όλοι οι άνθρωποι, θα δώσουν όμοιες απαντήσεις».

Κεφάλαιο κ': Από πού προέρχονται τα κακά. Δεν υπάρχει φύση τού κακού.

«Πώς, όμως, υπάρχουν στον Κόσμο τα κακά, αφού οι Θεοί είναι αγαθοί και δημιουργούν τα πάντα; Ή πρέπει πρώτα να πούμε ότι, ενώ οι Θεοί είναι αγαθοί και δημιουργούν τα πάντα, δεν υπάρχει εκ φύσεως το κακό, αλλ' αυτό γίνεται με την απουσία τού αγαθού, όπως ακριβώς δεν υπάρχει σκότος, αλλ' αυτό γίνεται με την απουσία τού φωτός; Αν υπάρχει κακό, τότε κατ' ανάγκη βρίσκεται είτε στους Θεούς είτε στους νόες είτε στις ψυχές είτε στα σώματα. Στους Θεούς, όμως, δεν βρίσκεται επειδή κάθε Θεός είναι αγαθός. Αν κάποιος ονομάζει κακό τον νου, μιλά γιά ανόητο νου. Αν ονομάζει κακή την ψυχή, τότε η ψυχή πλάστηκε χειρότερη από το σώμα, επειδή κανένα σώμα δεν έχει από μόνο του κακία. Αν το κακό προέρχεται και από την ψυχή και από το σώμα, είναι παράλογο να μην είναι κακά όντας χωρισμένα, και να παράγουν κακία όταν συνενώνονται. Αν, πάλι, κάποιος ονομάζει κακούς τους Δαίμονες και αν αυτοί έχουν απ' τους Θεούς την δύναμη τους, τότε δεν θα ήταν κακοί. Αν την έχουν από άλλον, τότε δεν δημιουργούν οι Θεοί τα πάντα. Αν οι Θεοί δεν δημιουργούν τα πάντα, τότε ή θέλουν αλλά δεν μπορούν, ή μπορούν αλλά δεν θέλουν. Τίποτε από τα δύο, όμως, δεν ταιριάζει σε Θεό. Ότι, λοιπόν, τίποτε εκ φύσεως κακό δεν υπάρχει στον Κόσμο, φαίνεται από τα προηγούμενα. Τα κακά εμφανίζονται από τις ενέργειες των ανθρώπων, και πάλι όχι όλων ούτε πάντων. Αν, όμως, οι άνθρωποι αμαρτάνουν χάριν τού ίδιου τού κακού, τότε η ίδια η φύση τους θα ήταν κακή. Αν ο μοιχός θεωρεί την μοιχεία κακό και την ηδονή αγαθό, και αν ο φονιάς θεωρεί τον

φόνο κακό και τα χρήματα αγαθό, και αν αυτός που κακοποιεί τον εχθρό θεωρεί την κακοποίηση κακό και την άμυνα εναντίον τού εχθρού αγαθό, και αν έτσι πέφτει σε αμαρτίες η ψυχή, τότε τα κακά γίνονται χάριν τής αγαθότητας, όπως ακριβώς χάριν τής μη ύπαρξης τού φωτός γίνεται το σκότος, το οποίο εκ φύσεως δεν υπάρχει. Η ψυχή, λοιπόν, αμαρτάνει επειδή εφίεται προς το αγαθό, αλλά πλανάται σχετικά με το αγαθό, επειδή αυτή δεν είναι πρώτη ουσία. Προκειμένου, λοιπόν, να μην πλανάται, και όταν πλανάται να θεραπεύεται, μπορούμε να δούμε πόσα πράγματα έπλασαν οι Θεοί. Πλάστηκαν, λοιπόν, τέχνες, επιστήμες, μελέτες, προσευχές, θυσίες, τελετές, νόμοι, πολιτεύματα, δίκες και τιμωρίες γιά να κωλύνονται και να μην αμαρτάνουν οι ψυχές, τις οποίες – ακόμη και όταν εξέλθουν από το σώμα – οι καθάρσιοι Θεοί και οι Δαίμονες τις καθαρίζουν από τα αμαρτήματα».

Κεφάλαιο κγ': Γιατί τιμούμε τους Θεούς εφόσον είναι ανενδεές.

«Μέσω αυτών δίνεται λύση και στο ζήτημα των θυσιών και των άλλων τιμών που αποδίδουμε στους Θεούς, αφού το Θείο είναι ανενδεές, ενώ οι τιμές αποδίδονται χάριν τής δικής μας ωφέλειας. Η Πρόνοια των Θεών εκτείνεται παντού, ενώ το μόνο που χρειάζεται είναι η ικανότητα γιά να την δεχτούμε. Κάθε ικανότητα εμφανίζεται μέσω τής μίμησης και τής ομοιότητας, γι' αυτό οι ναοί μιμούνται τον ουρανό, οι βωμοί την γη, τ' αγάλματα την ζωή – γι' αυτό και απεικονίζουν ζωντανά όντα – οι προσευχές το νοερό, τα ιερά σύμβολα τις άρρητες άνω δυνάμεις, τα βότανα και οι λίθοι την ύλη, και τα θυσιαζόμενα ζώα την άλογη ζωή που υπάρχει μέσα μας. Απ' όλα τούτα οι Θεοί δεν κερδίζουν τίποτε επιπλέον – τι περισσότερο να χρειάζεται ένας Θεός; – αλλά εμείς γινόμαστε συναφείς μ' εκείνους».

Κεφάλαιο κδ': Οι θυσίες και οι άλλες τιμές. Πώς ωφελούν τους ανθρώπους και όχι τους Θεούς.

«Νομίζω ότι είναι αξιόλογη μία βραχεία προσθήκη περί θυσιών. Πρώτ' απ' όλα, επειδή από τους Θεούς έχουμε τα πάντα, είναι δίκαιο να δίνουμε τις απαρχές σ' εκείνους που μας τα δίνουν. Απαρχές των αποκτημάτων μας είναι τ' αναθήματα, των σωμάτων μας η κόμη, και τής ζωής μας οι θυσίες. Έπειτα, οι προσευχές χωρίς θυσίες είναι μόνον λόγοι, μαζί με θυσίες είναι έμψυχοι λόγοι, γιατί ο λόγος δυναμώνει την ζωή και η ζωή εμψυχώνει τον λόγο. Προσέτι, ευδαιμονία κάθε πράγματος είναι η οικεία τελειότητα, και γιά κάθε πράγμα οικεία τελειότητα είναι η συναφής με την αιτία του. Γι' αυτό κ' εμείς προσευχόμαστε: γιά να έλθουμε σε συνάφεια με τους Θεούς. Επειδή, λοιπόν, πρώτη ζωή είναι εκείνη των Θεών, και μορφή ζωής είναι η ανθρώπινη ζωή, που επιθυμεί να έλθει σε συνάφεια με την πρώτη, χρειάζεται κάτι ενδιάμεσο, γιατί τίποτε απ' όσα βρίσκονται σε μεγάλη διάσταση δεν συνάπτεται χωρίς ενδιάμεσο. Το ενδιάμεσο, όμως, οφείλει να είναι όμοιο προς τα συναπτόμενα, άρα το ενδιάμεσο τής ζωής χρειάζεται να είναι ζωή, και γι' αυτό οι ανθρώποι θυσιάζουν ζώα, και όσοι τώρα είναι ευδαίμονες και όλοι οι παλαιότεροι. Δεν θυσιάζουν, όμως, οποιοδήποτε ζώο, αλλά σε κάθε Θεό τα πρέποντα και με την συνοδεία ολόκληρου τού ἄλλου θρησκευτικού τυπικού. Αρκετά είναι αυτά γιά τις θυσίες».

Επίλογος

«Όταν κάποιος αμαρτήσει εις βάρος σου, ευθὺς σκέψου τι έλαβε υπόψη τον ως αγαθό ή κακό, και αμάρτησε, γιατί – δταν το κατανοήσεις – θα αισθανθεὶς έλεος γι' αυτόν και ούτε θ' απορήσεις ούτε θα οργιστεῖς, επειδή κ' εσύ ακόμη ή εκλαμβάνεις ως αγαθό το ίδιο μ' εκείνον, ή κάποιο ομοιότερό. Πρέπει, λοιπόν, να συγχωρεῖς. Αν, δυνατός, δεν εκλαμβάνεις πιά ως αγαθά και κακά τα ίδια μ' εκείνον, θα είσαι περισσότερο ευμενής προς αυτόν που πλανήθηκε».

Μάρκος Αυρήλιος, Εις εαυτόν

«Η πρώτη οδός, όμως, είναι και ατελεότητη και μακριά. Δηλαδή: αυτό που ο Ζευς δεν μπόρεσε να κάνει, αυτό ακριβώς να επιχειρεῖς, να πείσεις δύος τους ανθρώπους πουά είναι τ' αγαθά και ποιά τα κακά. Γιατί; Μήπως σου δόθηκε αυτό; Μόνον εκείνο σου δόθηκε: να πείσεις τον εαυτό σου. Και ακόμη δεν τον έχεις πείσει. Κ' έπειτα επιχειρεῖς να πείσεις τώρα τους άλλους; Και ποιός έζησε μαζί σου τόσον χρόνο, δύον εσύ με τον εαυτό σου;».

Επίκτητος, Τέταρτη Διατριβή

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

1. Βαρβιτσιώτης Θ., *Λεξικόν Αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα, 1997.
2. Βλαστός Γ., *Πλατωνικές Μελέτες*, Εκδ.: Μ. Ι. Ε. Τ., Αθήνα, 1994.
3. Buchwald W. – Hohlweg A. – Prinz Ot., *Tusculum – Λεξικόν*, Εκδ.: Αθανάσιος Φουρλάς, Αθήνα, 1993.
4. Burkert W., *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία*, Εκδ.: Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1993.
5. Γεωργιάδης Α., *Ομοφυλοφιλία στην Αρχαία Ελλάδα*, Εκδ.: Γεωργιάδης, Αθήνα, 2002.
6. Δέλτα Σ., *Επίκτητον Εγχειρίδιον κ.ά.*, Εκδ.: Βιβλιοπωλείον τής Εστίας, Αθήνα, 2002.
7. Δούκας Κ., *Ομήρου Ιλιάς*, Αθήνα, 1998.
8. Δούκας Κ., *Ομήρου Οδύσσεια*, Αθήνα, 1999.
9. Edelstein L., *Ο στωικός σοφός*, Εκδ.: Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2002.
10. Θεοδωρίδης Χ., *Εισαγωγή στην Φιλοσοφία (ανατύπωση)*, Αθήνα, 2000.
11. *Ιστορία των Ελληνικού Έθνους*, Εκδ.: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 1971-1979.
12. Καραγιάννης Γ., *Ο παιδαγωγικός Έρως στην Αρχαία Ελλάδα*, Εκδ.: Μαιάνδρος, Θεσσαλονίκη, 2003.
13. Kroh P., *Λεξικό Αρχαίων Συγγραφέων*, Εκδ.: University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1996.
14. Λέσκυ Α., *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, Εκδ.: Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1990.

15. Λωρέντης Ν., *Λεξικόν των Αρχαίων Μυθολογικών, Ιστορικών και Γεωγραφικών Κυρίων Ονομάτων*, Βιέννη, 1837.
16. Long A. A., *Η ελληνιστική φιλοσοφία: Στωικοί – Επικούρειοι – Σκεπτικοί*, Εκδ.: M. I. E. T., Αθήνα, 1987.
17. Ματσούκας Ν., *Ιστορία τής Φιλοσοφίας*, Θεσσαλονίκη, 1993.
18. Μιχαηλίδης Σ., *Εγκυλοπαίδεια τής Αρχαίας Ελληνικής Μουσικής*, Αθήνα.
19. Συκουτρής Ι., *Αρχαία Επιστολογραφία*, Αθήνα, 1988.
20. Συκουτρής Ι., *Πλάτωνος Συμπόσιον*, Αθήνα, 1990.
21. Sitter-Liver B., «Πεπερασμένο: μιά παραμελημένη προοπτική στη Βιοηθική», περιοδικό «Θρησκειολογία», τεύχος 5, σελ. 305-322, Αθήνα, 2004.
22. Τσακνάκης Α., *Πλάτων: Ερασταί – Φιλοκερδής*, Εκδ.: Βιβλιοβάρδια, Θεσσαλονίκη, 2004.
23. Τσακνάκης Α., *Πλάτων: Ταν*, Εκδ.: Βιβλιοβάρδια, Θεσσαλονίκη, 2004.
24. Τσακνάκης Α., *Πλάτων: Περὶ φιλίας*, Εκδ.: Βιβλιοβάρδια, Θεσσαλονίκη, 2005.
25. Τσακνάκης Α., *Πλάτων: Τίμαιος*, Εκδ.: Βιβλιοβάρδια, Θεσσαλονίκη, 2005.
26. Τσακνάκης Α., *Πλούταρχος: Ισις και Οσιρις*, Εκδ.: Βιβλιοβάρδια, Θεσσαλονίκη, 2005.
27. Τσακνάκης Α., *Σαλούστιος: Περὶ Θεῶν και Κόσμου*, Εκδ.: Βιβλιοβάρδια, Θεσσαλονίκη, 2005.
28. Τσέλλερ-Νέστλε, *Ιστορία τής Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Αθήνα, 2000.
29. Frankfurt H. G., *Η Ηθική τής Αγάπης*, Εκδ.: Ποιότητα, Αθήνα, 2004.
30. Χριστοδούλου Ι. Σ., *Επίκτητος*, Εκδ.: Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, 1997.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

1. Anastasi R., *I frammenti degli Stoici antichi*, Padova, 1962.
2. Brun J., *Le Stoicisme*, Paris, 1961.
3. Brun J., *Les Stoiciens*, Paris, 1962.
4. Desideri A., *Storia e storiografia*, Εκδ.: G. D' Anna, Milano, 1989.
5. Engelhardt H. T., *Bioethics and Secular Humanism – The Search for a Common Morality*, London / Philadelphia, 1991.
6. Festa N., *I frammenti degli Stoici antichi*, Bari, 1935.
7. Field G. C., *The Philosophy of Plato*, Oxford, 1949.
8. Guthrie W. K. C., *A History of Greek Philosophy*, vol. IV, Cambridge, 1975.
9. Kennedy G., *The Art of Persuasion in Greece*, Princeton, 1963.
10. Long A. A., *Problems in Stoicism*, London, 1971.
11. Mates B., *Stoic Logic*, Εκδ.: University of California Press, 1953.
12. McKenny G. P., *To Relieve the Human Condition – Bioethics, Technology, and the Body*, Albany, 1997.
13. Nock A. D., *Sallustius*, England, 1966.
14. Oakesmith J., *The Religion of Plutarch*, London.
15. Pujana Arza J. J., *Politeia*, Εκδ.: Klasikoak S. A., Bilbo, 1993.
16. Rist J. M., *Stoic Philosophy*, Cambridge, 1969.
17. Ross D., *Plato's Theory of Ideas*, Oxford, 1951.
18. Sambursky S., *Physics of the Stoics*, Εκδ.: Routledge, London, 1959.
19. Solmsen F., *Plato's Theology*, New York, 1942.
20. Unamuno M. de, *Amor y Pedagogía*, Εκδ.: Alianza Editorial, Madrid, 1997.

21. Vlastos G., *Socratic Studies*, Cambridge, 1994.
22. Watson G., *The Stoic Theory of Knowledge*, Belfast.